

**UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
FAKULTA STREDOEURÓPSKYCH ŠTÚDIÍ**

DIPLOMOVÁ PRÁCA

2010

Bc. Eva Hruziková

UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
FAKULTA STREDOEURÓPSKÝCH ŠTÚDIÍ

PAMIATKY CHRÁMOVEJ ARCHITEKTÚRY V NITRE

DIPLOMOVÁ PRÁCA

Študijný program: Stredoeurópska areálová kultúra

Školiace pracovisko: Katedra areálových kultúr

Konzultant: titul, meno a priezvisko školiteľa: PaedDr. Eva Lehoňáková, PhD.

Nitra 2010

Bc. Eva Hruziková

ABSTRAKT

HRÚZIKOVÁ, Eva: Pamiatky chrámovej architektúry v Nitre.

[Diplomová práca] Eva Hruziková. - Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Fakulta stredoeurópskych štúdií. - Školiteľ: PaedDr. Eva Lehoťáková, PhD.- Stupeň odbornej kvalifikácie: Magister. – Nitra: FSŠ UKF, 2010, 53 s., 11 s. príloh.

Práca má teoretický charakter, pozostáva zo 6 hlavných kapitol, verbálnej a vizuálnej interpretácie danej problematiky.

Prvá kapitola približuje základné informácie o vzniku a vývoji Nitry vývoj, jej dominantné, historické a sakrálne pamiatky. Druhá kapitola obsahuje základné informácie o vzniku univerzálnych slohov na Slovensku a to románsky, gotický a barokový sloh a ich hlavným znakom. Tretia kapitola je zameraná na Katedrálu sv. Emeráma a jej tri časti: Kaplnku sv. Emeráma, Dolný kostol a Horný kostol, ktoré približne charakterizujeme. Štvrtá kapitola sa venuje Bazilike sv. Ladislava v Nitre a Piaristickému komplexu. Kostol sv. Michala Archanjela v Drážovciach tvorí obsah piatej kapitoly. Šiesta kapitola opisuje Kostol sv. Juraja v Kostolňanoch pod Tríbečom a jeho charakteristické prvky. Súčasťou práce je obsahová príloha, ktorá vizuálne dotvára prácu.

Kľúčové slová: Nitra. Chrám. Katedrál. Bazilika. Sloh. Katedrála sv. Emeráma. Bazilika sv. Ladislava. Románsky sloh. Gotický sloh. Barokový sloh.

ABSTRACT

HRÚZIKOVÁ, Eva: Architectural monuments of temples in Nitra [Diploma Work] / Eva Hruzikova. – Constantine the Philosopher University in Nitra. Faculty of Central European Studies. Central European Areal Culture. - Lecturer: PaedDr. Eva Lehotakova, PhD. – Degree of qualification: . – Magister.

Nitra: FSŠ UKF, 2010. 53 p., 11 p. attachments.

The 1st chapter provides the basic information how Nitra was established, the development, its dominant, historical and sophisticated monuments. The 2nd chapter contains vital information about the basic architectural styles in Slovakia which are Roman, Gothic and Baroque and its key features. 3rd chapter focuses on Cathedral of St. Emeraman and its 3 compartments: Chapel of St. Emeram, Upper and Lower Church . These are briefly described. 4th chapter is dedicated to Church of St. Ladislav and the Piaristic Abbey. 5th chapter dedicates to Church of St. Michael the Archangel. The last 6th chapter describes St. George's church in Kostolany pod Tribecom and its main features. There are picture attachments to visually enrich the thesis.

Keywords: Nitra. Temple. Cathedral. Basilica. Church and Architectural desi. Uper Church. Down Church. Roman style. Gothic style. Baroque style.

SLOVNÍK VYBRANÝCH TERMÍNOV

Apsida – polkruhový, podkovitý alebo polygonálny výklenok presbyteriálnej časti chrámu, spravidla viditeľný aj z exteriéru. V kresťanských chrámoch v nej stáva hlavný oltár.

Arkáda – oblúk preklenujúci medzeru medzi stĺpmi alebo rad rovnako veľkých oblúkov na pilieroch či stĺpoch.

Bazilika – kresťanský chrám starorímskeho typu obdĺžnikového tvaru s troma loďami. Stredná loď, oddelená od bočných arkádami, je podstatne vyššia, takže svetlo do nej nepreniká z okien nad strechami bočných lodí.

Cimburie – zúbkovaná ukončovacia časť hradiieb alebo veží, rozdelená zubmi a výrezmi na výhľady a kryty stredovekých strelcov. V neskorších obdobiach už len dekoratívny motív.

Empír – posledné obdobie klasicizmu; rozšíril sa v rokoch 1800 – 1830 z Paríža do celej Európy. Charakteristické je členenie stien na jednotlivé prísne ohraničené polia, ploché tvary nábytku, rovné rámy okolo dverí a nástenných zrkadiel a antikizujúca ornamentika (sfinga, lýry, fakle, levie laby) s výrazným bronzovým kovaním.

Empora – prvá vyvýšená galéria v západnej časti kresťanského kostola, otvorená arkádou do hlavnej lode, slúžiaca ako tribúna spravidla feudálnemu pánovi, majiteľovi kostola.

Fasáda – stena budovy, obvykle predná, na ktorú sa sústreďuje pohľad. Odzrkadľuje vnútorné členenie objektu: poschodia domu, počet lodí kostola a pod.

Klenba – klenutý strop miestnosti. Jej váhu nesú podpory – múry, piliere, stĺpy. Najrozšírenejšie tvary klenieb: valená – základný typ – polvalcovitá s polkruhovým prierezom, niekedy je lomená; krížová – v pravom uhle sa pretínajúce dve valené klenby s rovnakým prierezom; rebrová – na mieste hrán, v ktorých sa stretávajú plochy, sú rebrá. Zložitejšie sú vzorkované klenby vychádzajúce z rebrovej; hviezdicová, sieťová, diamantová, vejárovitá, korytovitá, zrkadlová.

Lod' – v architektúre chrámu obdĺžnikový priestor, vymedzený múrmi, piliermi alebo stĺpmi.

Luneta – polkruhové pole oblúka nad dverami a oknami.

Ostenie – zvislé okraje múrov, ktoré vymedzujú okná a dvere, môžu byť pravouhlé alebo zošikmené.

Parapetná poprsnica – plné murované zábradlie alebo podokenná doska – spodná plocha ostenia. Oddeľuje rôzne úrovne, ohradzuje terasy.

Portál – architektonický upravený a zdôraznený vchod do objektu, obyčajne hlavný.

Pilaster – podporný architektonický článok s dekoratívnou funkciou; pravouhlé, niekedy zošikmené, ploché a pred lícom steny mierne vystupujúce zosilnenie steny, tvoriaci konštrukčný celok; býva členený na patku, driek a hlavicu, čím sa líši do lisény, ktorá patku a hlavicu nemá.

Pilier – zvislá podpora hranolového tvaru, masívnejší ako stĺp; voľný alebo vystupujúci zo steny.

Presbytérium – priestor v chráme pri hlavnom oltári, vyhradený prv pre kňazov.

Rímsa – vodorovný pás, jednoduchý alebo členený, vystupujúci z muriva a zdôrazňujúci horizontálne členenie stavby.

Sakrálne – týkajúci sa náboženstva, bohoslužieb, kultu.

Sedílie – výklenok so sedadlom uzatvorený oblúkom na stĺpoch alebo konzolách; sedadlo pre duchovného.

Šambrána – dekoratívne orámovanie okien a dverí, častý architektonický prvok, napr. v barokovej architektúre.

Nik – polkruhový alebo hranatý, zhora krytý prehĺbený výklenok v stene, obyčajne na sochy.

Tympanón – trojuholníková alebo polokruhová plocha v priečelí stavby, vymedzená rímsami, často zdobená reliéfmi alebo plastikami.

Pod'akovanie

Ďakujem vedúcemu diplomovej práce PaedDr. Eve Lehoťákovej, PhD. za cenné pripomienky, rady a za trpezlivosť počas konzultácií pri vypracovávaní diplomovej práce.

OBSAH

ÚVOD	9
1 HISTÓRIA NITRY.....	11
2 UNIVERZÁLNE SLOHY – CHARAKTERISTIKA.....	15
2.1 Románsky sloh	15
2.2 Gotický sloh	16
2.3 Barokový sloh	17
3 KATEDRÁLA SV. EMERÁMA	20
3.1 Kaplnka sv. Emeráma	21
3.2 Dolný kostol	22
3.3 Horný kostol	25
4 BAZILIKA SV. LADISLAVA A KLÁŠTORNY KOMPLEX	34
5 KOSTOL SV. MICHALA ARCHANJELA V DRÁŽOVCIACH... 36	
6 KOSTOL SV. JURAJA V KOSTOLANOCH POD TRIBEČOM 38	
ZÁVER.....	50
ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY	53
PRÍLOHY	53

ÚVOD

Každá krajina, každé mesto má svoju vlastnú neopakovateľnú históriu, s ktorou sú nerozlučne spojené historické a umelecké pamiatky. Pamiatky máme hmotné a duchovné, ako sú zvyky, tradície. V Nitre máme veľa hmotných pamiatok. Poukazujú na vek objektu, spoločensko-historickú etapu národa, sú obrazom kultúrnej hodnoty. V dejinách architektúry sa jednotlivé druhy stavieb formovali postupne tak, ako sa vyvíjalo ľudstvo a jeho potreby. S časom sa menili aj nároky a predstavy o stavbách pre ten-ktorý účel, vždy podľa momentálnej úrovne a vyspelosti, podľa jej materiálnych možností, ale aj technickej, odbornej a umeleckej vyspelosti staviteľov. A takáto je práve Nitra, o čom svedčia mnohé architektonické pamiatky, archeologické nálezy a najstaršie písomne pamiatky na Slovensku. Začiatok osídlenia Nitry siaha až do praveku. Samotná história Nitry začína v 5 stor., keď na jej územie prichádzajú Slovania a začínajú sa budovať opevnené hradiská. Vzniká nový systém osídlenia a vytvára sa veľkomoravský štát. Najvýznamnejšie sídliskové zoskupenie sa stáva sídlom kniežata a sústreďuje sa tu aj centrum pre správu majetku, územia. Za panovania kniežata Pribinu bola Nitra významným hospodárskym, vojenským a politickým centrom. Pribina dal postaviť prvý kresťanský kostol, o čom sa zachoval historický doklad, že ide o prvý kostol Slovanov na Slovensku. Za vlády kniežata Rastislava prichádzajú sv. Cyril a Metod, ktorí začínajú šíriť kresťanstvo a vzniká potreba budovania cirkevných stavieb. V období vlády Svätopluka bola Nitra na vrchole svojej slávy a stáva sa prvým dokumentovaným biskupstvom v strednej a východnej Európe, začínajú sa stavať kostoly a monumentálne stavby, ktoré boli z kameňa a mali pozdĺžny pôdorys. Z týchto stavieb sa nám zachovali iba zvyšky, no ich poznanie v nás vzbudzuje úctu a hrdosť na našich predkov, ktorí dokázali stavať technicky a výtvarne náročné diela. A práve preto

Nitra predstavuje neobyčajný historicko-architektonický skvost a bohatý premeň sakrálneho umenia.

Cieľom diplomovej práce je bližšie priblížiť výnimočnosť a hodnoty chrámovej architektúry, premeny jednotlivých slohov v Nitre, interpretujeme exteriér a interiér nami zvolených sakrálnych pamiatok sú to: Katedrála sv. Emeráma, nakoľko je dominantou horného mesta tvoria ju tri časti: kaplnka sv. Emeráma, Horný kostol a Dolný kostol. Katedrála má rôznorodú slohovú architektúru a v jednom celku sú sústredené umelecké pamiatky. Ďalej chceme v tejto práci priblížiť Baziliku sv. Ladislava v Nitre, najzachovalejšie kostoly postavené v románskom slohu - Kostol sv. Juraja v Kostol'anoch pod Tribečom a Kostol sv. Michala Archanjela v Drážovciach. V práci sa zameriavame hlavne na sakrálne pamiatky a chrámovú architektúru, ktoré súviseli so šírením kresťanstva a preto vznikla potreba budovania cirkevných stavieb – kostolov a chrámov. Naším cieľom pri písaní tejto diplomovej práce je spoznať chrámovú architektúru v Nitre, priblížiť ju a sledovať ju na ceste vývojových premien v jednotlivých slohových obdobiach od jej raných podôb až po dnešok. Táto téma je mimoriadne rozsiahla a nie je ju možné zachytiť v celej komplexnosti. Z toho dôvodu sme sa zamerali na tie umelecké diela, ktoré nás najviac očarili zaujali a vychádzajú z dostupnej literatúry.

1 HISTÓRIA NITRY

Starobylá Nitra je kolískou dejín a dávnej slávy Slovenka. Nitra sa rozkladá pod Zoborom a meno má po rieke Nitrave. Pôvod Nitry siaha do praveku. Ako uvádzajú viaceré zdroje (Karvaš, Miškoci, 1938; Lacika, 2003; Holka 1994) mesto bolo už v dobe bronzovej osídlené. Svojou polohou bola predurčená za sídelné miesto Nitrianskeho územia, na ktorom sa vystriedali Kvádi, Huni, Heruli a Longobardi. História pozná hrad Nitru už od začiatku 10. storočia. Okolo roku 830 bol na hradnom pahorku postavený prvý kresťanský kostol. Pribinov kostol je prvým historicky doloženým dokladom kresťanstva u Slovanov na Slovensku. Zatiaľ sa nepodarilo presne určiť, kde sa tento kostol nachádza. Po vyhnaní kniežaťa Pribinu sa stala Nitra sídlom Svätoplukovým. Po Svätoplukovej smrti dostal Nitru jeho syn Svätopluk II, ktorého vyhnal Mojmír. Po bitke pri Bratislave bola Nitra dejiskom trvalých bojov, a v tomto období bola v rukách Boleslava II. Od roku 999 až do roku 1030 vládol na Slovensku Boleslav Poľský a po ňom sa zmocnil Slovenska sv. Štefan, kráľ uhorský.¹ V roku 1241 plienili Nitru Tatári, ale tá sa obrátila a Belo IV. jej dal za odmenu práva slobodného kráľovského mesta. V roku 1271 a 1273 vypálil a zničil hrad Přemysl Otakar II.² Po vymretí arpádovského rodu podmanil si Nitru dva krát Matúš Čák Trenčiansky, ktorý podpálil kostolné budovy.

Vrátíme sa do obdobia Nitrianskeho kniežatstva, ktoré bolo významné pre ďalší vývoj Slovanov. Nitrianske kniežatstvo, ktoré bolo násilne pripojené Mojmirom ku kniežatstvu moravskému a bol vytvorený štátny celok, ktorý sa spomína ako Veľká Morava. Knieža Mojmír bol zosadený a vládcom Veľkej Moravy sa stal Rastislav. Za jeho vlády prichádzajú byzantský vierozvestovia bratia Konštantín-Cyryl a Metod v roku 863. Cyryl vytvoril prvé slovanské písmo hlaholiku a boli ním preložené prvé liturgické texty do staroslovienčiny. Metod bol pápežom Hadrianom II vysvätený za biskupa a neskôr za arcibiskupa.

¹ Karvaš. J., Miškoči. M. 1938. s. 9

² Karvaš. J., Miškoci. M. 1938. s. 12

Na vrchole svojej slávy bola Nitra za vlády kráľa Svätopluka. V jednom z najcennejších písomných dokumentov pre slovenské dejiny, liste Jána VIII. pre Svätopluka sa píše, že Svätopluk je titulovaný ako kráľ a pápež mu oznamuje ustanovenie Vichinga za nitrianskeho biskupa. Nitra mala v tomto období pravdepodobne mestský charakter a pozostávala z piatich opevnených hradísk a vyše dvadsiatich sídlisk s rozvinutými remeslami. Do začiatku 14. storočia sa stala Nitra sídelným mestom pohraničného kniežatstva Uhorského kráľovstva. Nitra bola spustošená a vyplienená rôznymi vojskami, preto sa z tohto obdobia nezachovali písomné doklady. V biskupskom archíve sa zachovali najvzácnejšie pamiatky a to sú Zoborské listiny. Ako sme už spomínali panovník Belo IV povýšil Nitru v roku 1248 za záchranu pred Tatármi na slobodné kráľovské mesto. O 40 rokov neskôr kráľ Ladislav IV daroval Nitru nitrianskemu biskupstvu a v tomto období sa končí krátka história kráľovského mesta s stalo sa z neho zemepanské mesto, ktoré si zachovalo čiastočnú autonómiu. V 14 storočí sa dostala Nitra do sporu s Matúšom Čákom Trenčianskym, ďalej to bolo husitské hnutie. Život v Nitre sa skonsolidoval až keď na trón zasadol Matej Korvín.³ V tomto období zanikol Benediktínsky kláštor po Zoborom. Ďalšou traumou pre Nitru bola bitka pri Moháči, Turecká výprava, stavovské povstanie a Rákócziho povstanie. Osvietenstvo a veľké reformy prinieslo do Nitry 18. storočie. Na jeho začiatku však bolo treba obnoviť mesto zničené počas Rákócziho povstania. Obnova sa niesla v duchu baroka. Obohatila ju o mnohé architektonické skvosty, ktoré sú dodnes pýchou mesta. Výstavba sa sústredila najmä do Horného mesta a pomerne výrazne sa dotkla aj hradu. V hradnom komplexe obnovili silne poškodenú katedrálu a postavili hradný palác, pred hradom postavili mariánske súsošie, vyrástli reprezentačné cirkevné budovy a františkánsky kláštor s kostolom.⁴ Centrom Nitry s oficiálnym administratívnym názvom Staré mesto prešlo dlhým a zložitým vývojom. Jeho staršiu časť tvorí Nitriansky hrad, Horné mesto, Dolné mesto a Podhradie. Nitriansky hrad napriek

³ Lacika, J. 2003. s. 32

⁴ Lacika, J. 2003. s. 36

dramatickému vývoju v minulosti sa sformoval do jedinečného súboru cenných kultúrno-historických pamiatok, čo ho zaradilo medzi národné kultúrne pamiatky.⁵ V areáli hradu sa nachádza biskupská Katedrála sv. Emeráma, najstaršou súčasťou katedrály je kostol sv. Emeráma, Horný kostol, Dolný kostol, Biskupský palác, nádvorie. Historická časť Nitry nazývajúca sa Horné mesto je veľmi špecifickým územím. Prešla osobitným historickým vývojom a aj dnes je veľmi svojská a ničím sa nepodobá na ostatné nitrianske mestské štvrte. Nemá tu miesto mestský hluk, pohyb a zábava. Vládne tu pokoj a chrámové ticho. Horné mesto sa dlhý čas vyvíjalo v úzkom spojení s cirkvou.⁶ Horné mesto sa vyznačuje tým, že je tam veľa cirkevných budov postavených v barokovom slohu a o noblesnosť sa zvýšila vydláždením ulíc. Súčasťou horného mesta je bývalý Župný dom postavený v neskorobarokovom slohu dnes je tam Nitrianska galéria, nachádza sa tu Františkánsky kláštor s Kostolom sv. Petra a Pavla, kostol je v barokovom slohu je jednoloďový s predsunutou vežou a tromi kaplnkami v interiéri sa nachádza 33 plastiek. Nachádza sa tu aj jedna z najkrajších nitrianskych budov Veľký seminár súčasťou sú dve kaplnky a Diecézna knižnica, ktorá je vyhlásená za národnú kultúrnu pamiatku. V hornom meste sa nachádza Domov odpočinku, Kluchov palác - pozornosť púta kamenná plastika Atlanta poznáme ju pod názvom Corgoň, ktorá je umiestnená na rohu paláca. V hornom meste sa nachádza Malý seminár, je to dvojpodlažná budova postavená v klasicistickom slohu. Pred vchodom do Nitrianskeho hradu stojí nádherný mariánsky stĺp – morový, ktorý sa považuje za najkrajšiu barokovú pamiatku. Bol postavený na pamiatku skončenia morovej epidémie.

Dolné mesto bolo od stredoveku najľudnatejšou sídelnou jednotkou, získalo výsady slobodného kráľovského mesta, ale v poddanstve nitrianskeho biskupa. Vyrástlo na hradisku a rozvinulo sa tu trhové mestečko. Dolné mesto bolo v stredoveku po morových epidémiách a kuruckých vojnách vyľudnené. V súčasnosti je jeho dominantou

⁵ Lacika. J. 2003. s. 46

⁶ Lacika. J. 2003. s. 54

Divadlo Andreja Bagara, je to veľmi výrazná architektonická budova, kde dominuje biely betón a sklo. Súčasťou Dolného mesta je novorenesančná budova Mestský dom, v ktorom v súčasnosti sídli Nitrianske múzeum a Mestské turistické informačné centrum. Mestu dominuje Štefánikova trieda, ktorá je upravená na pešiu zónu. V strede pešej zóny stojí Stĺp s hodinami, z ružovkastého kameňa a bronzu, ručička hodín ukazuje smer do bočnej uličky, kde sa nachádza Synagóga, ktorej vzhľad pripomína byzantské vzory. Pešia zóna upúta pozornosť bronzovou kópiou Staroslovanského meča. Na konci pešej zóny stojí pekná budova bývalý hotel Tatra predtým Slávia, ale najstarší názov je Lakner. Nachádza sa tu komplex budov bývalého Kláštora vincentiek a dominantou komplexu je Kostol milosrdných sestier sv. Vincenta, kostol bol postavený novorománskom slohu, je trojloďový a má viacero oltárov. Ďalšou stavbou je barokový Kostol sv. Michala, Kostol sv. Ladislava, ktorý bol postavený v barokovom slohu.

Na rozvoj mesta vplývali dve svetové vojny. Po vzniku Československej republiky sa Nitra stala sídlom župy. Po druhej svetovej vojne nastalo v Nitre obdobie búrlivého stavebného rozvoja, počas ktorého boli zničené mnohé architektonické pamiatky. Nitra však získala školy, univerzity, vedecké a kultúrne ustanovizne, podniky.

2 UNIVERZÁLNE SLOHY – CHARAKTERISTIKA

Umenie bolo súčasťou umeleckého vývoja. Umenie vplývalo na formovanie jednotlivých vývojových etáp, ktoré sa nazývajú slohmi. Sloh sa formoval od časových a miestnych podmienok. Na formovaní jednotlivých slohov mala vplyv ideológia, hospodárstvo, politika. Súhrn menovaných činiteľov spôsobil, že umelecká tvorba dostala v určitých obdobiach spoločné znaky, ktoré potom umenie tohto obdobia odlišovali od umeleckého výrazu iných období. Pod pojmom sloh rozumieme ucelené vývojové umenie. V práci sa zameriame na jednotlivé architektonické slohy, ktoré sa nachádzajú v Nitre a nesú tieto znaky románsky, gotický a barokový sloh.

2.1 Románsky sloh

Románsky sloh sa na Slovensku prejavil zakladaním kostolov a kláštorov v 11. a 12. storočí. Postavených v tomto období bolo mnoho malých dedinských kostolíkov. Boli to najmä jednoloďové stavby s vežou a rotundy, ktoré mali kruhový pôdorys. Výtvarný zámer sa v nich bohatšie neuplatnil a obmedzil sa skôr na architektonický detail - okná, portál. Do sakrálnej architektúry patria baziliky, ktoré majú pri vchode z oboch strán veže. Hlavnú loď z oboch strán obklopuje jedna alebo dve bočné lode a tiež hlavná apside a niekoľko malých apsid s oltármi. Masívnosť a robustnosť stavieb je typická pre románsky sloh. Murivo tvoria kamenné kvádre, steny sú mohutné a hrubé. Pre tento sloh je charakteristické zdôrazňovanie významu klenieb, ktoré dodávajú konštrukcii určitú stabilitu. Najčastejšia sa používala polkruhová valená klenba, ale aj krížové klenby a kamenné, alebo murované kupoly. Stĺpy kruhového pôdorysu sa skladajú z malých kamenných kvádrov. Hlavice stĺpov sú tvarovo a námetovo rozmanité, najčastejšie majú kubický tvar a dolu zaguľatený. Hlavice sa vyskytujú s rastlinnými, zvieracími a ornamentálnymi motívami. Múry sú odľahčené arkádami. Románske arkády väčšinou obklopujú vstupy. Portály s tympanómom sú zvýraznené odstupňovaným kamenným ostentím – archivoltami, tympanóny sú

zdobené plastickým reliéfom. Mocné kompaktné múry s malými oblokmi a šikmým ostením (*špála*) sú typické pre románsky sloh. Okná majú tvar okrúhly, obdĺžnikový alebo preklenutý polkruhom, často sa vyskytujú okná združené a majú funkciu svetelného zdroja. Románske stavby zvyčajne neboli omietnuté. Stavby sa vyznačujú jednoduchosťou, steny priečelia sú zdobené portálom a trpasličími galériami (bifóra, trifóra, tetrafóra). Typickým dekoratívnym prvkom je oblúkový vlys, na bohatšie zdobených stavbách je nad ním pás zubový, šachovitý alebo šupinatý. Vežu kostola zastrešovala ihlanová, sedlová alebo guľovitá strecha a bola vztýčené v osi kostola. Interiér románskeho kostola je plný tieňov a dôstojnosti, čo umocňujú obloky a kupola, cez ktoré dopadá svetlo najmä na oltár. Interiéry kostolov boli veľmi jednoduché a boli doplnené maliarskou a sochárskou výzdobou. V Nitre je v tomto slohu postavený kostol sv. Emeráma, najstaršia časť biskupskej katedrály, kostol sv. Michala Archanjela v Dražovciach a kostol sv. Štefana Kráľa na Párovciach. V Kostolčanoch pod Tribečom stojí kostol sv. Juraja.

2.2 Gotický sloh

Gotický sloh vznikol vo Francúzsku v 12 storočí. Na Slovensko preniká v 13. storočí, kedy sa výraznejšie rozvíjala architektúra ranej gotiky. Používa sa krížová klenba a bohatší architektonicko-sochársky detail. Vytvára sa typ dedinského kostola - jednoloďová stavba s plochým stropom a vežou, charakteristická dominanta slovenského vidieckeho osídlenia. V neskoršom období sa zmenili jednoloďové kostolíky na dvojloďové a umelecká činnosť bola koncentrovaná na výzdobu interiéru kostolov. Vrcholnú gotiku charakterizuje obdobie katedrál. Gotická architektúra je charakteristická štíhlosťou tvarov smerujúcich nahor a lomeným oblúkom. Jedným z prevládajúcich znakov tohto slohu sa stal vertikálny pohyb, gotické chrámy sa predlžovali a vypínali do výšky. Veže a portály sú krásne zvonka, dojem však vzbudzuje interiéru – vysoký vnútorný chrámový priestor. Spodná časť je ponorená do polotmy, má malú členitosť, striedajú sa zväzkovité stĺpy, piliere a rebrá. Hore je členená klenba a cez farebné

obloky prúdi svetlo. Klenby sú zložité, esteticky veľmi pôsobivé, podopierané štíhlymi prútmi kamenných rebier. Charakteristickým znakom gotiky je lomený oblúk, používaný na oknách, portáloch a klenbách. Dôležitú funkciu zohráva oporný systém – spojenie lomeného oblúka s krížovou klenbou, kedy tlak klenby sa prenáša opornými oblúkmi na vonkajšie oporné piliere. To umožnilo prelomiť v múroch široké otvory, ktorými dnu prúdi svetlo a odľahčiť nosné zložky konštrukcie a pritom zdvihnúť klenby do výšky. V gotickej fasáde spodné pásmo zapĺňajú portály. Vstupy obklopujú sochy a nad portálom tympanón a niekoľko radov lomených oblúkov – archivolty. Na priečelí chrámu nad portálom sa nachádza kruhovitý oblok – ružica (rozeta). Na východnej strane mu zodpovedajú vitrážové okná, ktoré vyplňajú hornú časť stien. Okná sú rozdelené kamennými prútmi nesúcimi kamenné kružby. Obloky sú obdobou portálov, sú štíhle, úzke a farebné vitrážové. Najvyššie pásmo priečelia vyplňa kráľovská galéria a nad ňou sa dvíhajú veže. Priečelia chrámu boli bohato zdobené figurálnou i ornamentálnou plastikou. Geometrický ornament sa zakladal na konštruovaní častí do kruhu. Ďalším prvkom ornamentu bol rastlinný motív, ktorý čerpal z domáceho rastlinstva (bukový list, dubový list so žaludmi, vinný, d'atelinový, jahodový list a i.) Vonkajší oporný systém je zdobený kamennými prvkami, ako: fiály, kraby, ľalie, kytice a i. Ozdobou gotických chrámov sú chrliče, ktoré majú symbolické podoby živočíchov. Gotická ornamentika sa používala pri výzdobe exteriéru aj interiéru chrámov. V Nitre bol v tomto slohu pôvodne postavený Horný a Dolný kostol biskupskej katedrály sv. Emeráma, oba boli v 18. storočí upravené v barokovom slohu.

2.3 Barokový sloh

V 16. storočí v Taliansku vzniká nový sloh, ktorý oproti renesancii bol dynamickým, monumentálnym, vyznačujúci sa nádherou. Barok charakterizuje napätie, nepokoj a premena foriem, prelínanie sa jednotlivých stavebných zložiek, línií, tvarov, farieb. Vzájomne sa ovplyvňujú jednotlivé druhy a formy výtvarného umenia.

V architektúre sa ďalej používajú konštrukčné prvky z renesancie, ale radikálne sa mení poňatie priestoru. Vnútorne i vonkajšie členenie stavieb sa dynamizuje. Architektonické prvky sa prehýbajú a vlnia, pri konštruovaní dominujú elipsy, konvexné a konkávne krivky a tvary. Kompozičné ťažisko zdôrazňuje stred deja, všetko je dramatické, honosné, pompézne. Cieľom je vytvorenie efektu dynamizmu a pocitu nekonečného priestoru. Baroková architektúra sa prejavuje stavbou pompéznych stavieb so zložitými pôdorysmi s mnohotvárne členenými celkami. K stavbám sakrálneho charakteru patria kostoly (chrámy), pútnické kostoly, kaplnky a kláštory. Kostoly, určené na vzdelávanie ľudu, prestali byť miestom meditácií a rozjímania. Vystriedali ich priestranné siene určené pre kázne a spoločné modlitby. Okrem cirkevných stavieb sa stavali i svetské stavby. Boli to rôzne sídla šľachty, zámky, mestské paláce, divadlá i opevnenia, pevnosti a kasárne. Pre barok je charakteristický urbanistický cit, objekty sú začleňované do prostredia tak, aby dosiahli maximálny efekt. Stavby sú väčšinou umiestňované na vyvýšenom mieste alebo v polohe, kde sa najlepšie uplatnia. Na Slovensku sa uskutočnili mnohé prestavby sakrálnych stavieb, ale v barokovom slohu sa stavali aj nové sakrálne stavby. Pri prestavbách sa uplatnili najmä dekoratívne a hravé formy fasád, produkovali sa sochárske diela a maliarske výzdoby kostolných interiérov. Využívala sa intenzita dynamických foriem, bohatstvo farebnosti, materiálková rôznorodosť, dekoratívne riešenie interiérov. Kostoly sa stávajú pompézne. Pôdorys stratil svoju pôvodnú strohosť a jeho obrysy sú vytvorené z konkávných a konvexných kriviek. Kompozičné ťažisko zdôrazňuje stred deja. Centrálny spôsob riešenia má tvar latinského kríža, elipsy alebo kruhu. Špecifické postavenie má oválny pôdorys kostola zavŕšený kupolou. Barokový priestor sa rozvíja do hĺbky. Celok oživuje zvlnený pohyb šikmých línií a zakrivených plôch, dynamický pohyb a svetelné efekty. Jednotlivé priestory vytvárajú rôzne členené celky. Steny sú bohato plasticky rozčlenené nikami, výklenkami, pilastrami a voľnými stĺpmi. Dôležitú úlohu zohrávajú stĺpy, ktoré vytvárajú zväzky a skupiny a podriaďujú sa veľkému stĺpovému poriadku. Jednotlivé časti sú v tesnom

vzájomnom vzťahu. Majestátny dojem architektúry je výsledkom vzájomného prenikania jednotlivých prvkov, kontrastu a opakovania tvarov, napätého vzájomného pôsobenia architektúry a jednotlivých druhov a foriem výtvarného umenia. Umelci chceli dodať stenám i stropu iluzórny dojem priestorovej hĺbky. Steny sú zvnútra i zvonku pokryté modelovanou štukovou výzdobou, plochými pilastrami, rímsami, ornamentmi a plastickými figúrami, ktoré splývajú s dekoratívnymi maľbami a sú umocnené hrou svetla a tieňov. Pompéznosť stavieb zvýrazňuje aj množstvo zlatých ozdôb. Pre barokovú architektúru je typická osová súmernosť. Aby sa dosiahlo súmernosti, dáva sa rovnaký vzťah protiľahlým stranám. Zo stavebných materiálov sa využívajú najmä tehly, ale na zvýraznenie tvarovej bohatosti architektúry sa uplatnili drahé materiály, najčastejšie mramor a meď. Kombinujú sa materiály a výtvarný prejav, čím sa zdôrazňuje okázalosť, veľkoleposť, pôsobivosť. Pestrosť a bohatstvo materiálov a tvarov pôsobia až dramatickým dojmom. Barok apeluje na rozum prostredníctvom citov, podnecuje emócie, očarúva zmysly, využíva iluzionizmus. tvarová bohatosť architektúry je zvýraznená bohatou sochárskou i maliarskou výzdobou. Typickým znakom barokovej architektúry, sochárstva a maliarstva je silná pohyblivosť foriem a smelosť architektonických tvarov. Architektúra nadobúda sochárske prvky a sochárstvo maliarske. V barokovom slohu je v Nitre postavená bazilika sv. Ladislava, prestavaný je Horný a Dolný kostol biskupskej katedrály a mnoho ďalších kostolov je viac či menej zbarokizovaných (napr. kostol sv. Štefana a kostol sv. Michala na Párovciach).

3 KATEDRÁLA SV. EMERÁMA

Najvýznamnejším miestom Nitry je hradný kopec, na ktorom sa vyníma Katedrálly chrám. Katedrála je spojená s dejinami nitrianskeho hradu, s dejinami mesta a s počiatkom a vývinom našich národných dejín. Ako sa uvádza (Holka, 1994) chrám je rozdelený na samostatné kostoly : jednolodovej, pôvodne gotickej katedrály (14. stor.) v severnej najvyššie položenej časti, zvanej tiež Horný kostol, z južnej barokovej lode zvanej Dolný kostol (17. stor.) a na ňu od východu napojenej neskororománskej kaplnky, pôvodne jednolodového kostola sv. Emeráma a románskeho kostola (najstarší románsky sloh). (pozri obrázok 1)⁷ V 18. stor. bol Horný kostol a Dolný kostol zbarokizovaný. Sakrálna stavba tvoriaca špecifickú dominantu hradného areálu a dotvárajúca neopakovateľnú siluetu panorámy mesta patrí k najhodnotnejším pamiatkam svojho druhu na našom území, symbolizujúcim tiež počiatky šírenia kresťanstva. Zo zdroja Krajského pamiatkového úradu architektonické a výtvarné prvky sú kamenné šambrány okien a portálov, kamenné ozdobné prvky fasád (reliéfy, sokle, tabule, rímsy, pilastre a pod.), nástenné slnečné hodiny, nepravé nárožné kvadrovanie v omietke, oporné piliere s kosinami, kamenná balustráda so sochárskou výzdobou, kamenné interiérové schodiská, kamenné interiérové dlažby, štukolustrová imitácia mramorového obkladu interiéru, štuková výzdoba interiéru, nástenné a nástropné maľby, vitráže okien, oltárne architektúry so sochárskou výzdobou, historické omietky, kvadrové murivo. Remeselnými detailmi sú okenné prevliekané i ozdobné mreže, dekoratívne mriežky s relikviármi, dekoratívne zábradlia kazateľne a schodiska, kazetované a iné dekoratívne dverné výplne z originálnym rokokovým alebo historizujúcim kovaním, barokové lavice, organy, rokokový nábytok sakristie, dekoratívne spovedelnice, baroková vstavaná skriňa kaplnky na poschodí chóru, palubová dlážka chóru.

⁷ Holka, J. 1994. Matka diecéznych chrámov. s. 56

3.1 Kaplnka sv. Emeráma

Najstaršia zachovaná stavba na hradnom návrší je apsida románskeho kostola, ktorému sa hovorí Pribinov kostolík. Je pripojený z východnej a južnej strany k hornému kostolu a z prístupný je z dolného kostola od oltára Snímanie z kríža. Pribinov kostol je prvým historicky známym kostolom na Slovensku. Ako uvádza (Holka, 1994) súčasný kostolík má románsku podkovovitú svätyňu; loď a gotický víťazný oblúk vznikli neskôr. To svedčí o rôznych pohromách, ktoré kostol postihli a zapríčinili viaceré prestavby.⁸ Na vznik kostola sú rôzne názory. Na základe výskumov v rokoch 1930-1933 skonštatovali, že kaplnka“ Pribinov kostol“ je z polovice 13. stor. a je románskou stavbou. Z neskorších výskumov bolo zistené, že kaplnka bola postavená z tehál a kamenné kvádre boli v exteriéri. V roku 1993 sa potvrdila starobylosť tohto objektu, tým že našli murivo na vonkajšej stene, ktoré sa datuje od 9. do 13 stor. Románsku časť katedrály možno považovať, že tu bol postavený kostol nitrianskym kniežaťom Pribinom.⁹ (pozri obrázok 2,3)

Jednoloďová dispozícia kaplnky so svätyňou podkovovitého pôdorysu je nad loďou zaklenutá rebrovou krížovou klenbou a nad svätyňou konchou. Severnú stenu lode členia 4 hrotito zaklenuté sedílie a nad nimi hrotitý kamenný portál sprístupňujúci balkónovú kazateľňu s kovaným zábradlím. Južná stena má dve sedílie a nad nimi polkruhové okno presvetľujúce loď. Víťazný oblúk deliaci loď od svätyne je orámovaný kamennými kvádrami a na bočné steny dosadá vo forme konzol zdobených bobuľovými hlavicami. Po obvode svätyne presvetlenej tromi kruhovými a jedným hrotitým oknom s kamennými šambránami prebieha profilovaná soklová rímsa. Sklené vitráže okien svätyne navrhol národný umelec Ľudovít Fulla. Pod oltárom zo zlatého onyxu sa nachádzajú zvyšky starého oltára. Niky s relikviami v južnej a severnej časti svätyne zdobia kované dvierka. Relikvie sú uložené

⁸ Holka, J., 1994. Matka diecéznych chrámov. s. 11

⁹ Holka, J., 1994. Matka diecéznych chrámov. s. 12

v skrinke zo striebra, ktorá stojí na štyroch guľovitých nohách. Povrch skrinky tvorí tepaný rastlinný motív. Na západnej strane kostola sú umiestnené tri kamenné znaky a to štátny, slovenský a župný Mramorová dlažba a kamenná menza s korpusom Krista z 30. rokov 20. stor. dotvárajú interiér kaplnky. Hladké omietky fasád veže sú zdobené rytými linkami. Južná ustúpená štvorosová fasáda kaplnky sv. Emeráma je po pamiatkovej obnove prezentovaná ako sčasti režné kvadrikové murivo s predstúpeným soklom zakončeným profilovanou soklovou rímsou. Dvojosová časť lode je členená obdĺžnikovým a polkruhovým oknom s kamennými šambránami a v jej ľavej časti je prezentované nárožné armovanie staršieho sakrálneho objektu. V spodnej časti fasády bola v r. 2002 pamiatkovo odprezentovaná časť základu odbúranej veže kaplnky. Dvojosová južná časť svätyne je členená hrotitým a kruhovým oknom s kamennými šambránami, pričom obe sú vyplnené kovanou mrežou.

Východná dvojosová časť podkovovitej svätyne kaplnky sv. Emerama je členená dvomi kruhovými oknami a v spodnej časti fragmentami troch oporných pilierov z kamenných kvádrov. Sedlová strecha kaplnky sv. Emerama s murovanou polygonálnou kampanilou má podobne ako polkuželová strecha nad svätyňou krytinu z medených tašiek.

Medený plech pokrýva aj cibuľovitú strechu kostolnej veže a príslušné strechy sakristie a schodiskovej prístavby, ktorá prechádza do Dolného kostola.

3.2 Dolný kostol

Najmladšou časťou katedrálneho komplexu je Dolný kostol, dal ho postaviť biskup Ján Telegdy. Vstup do celého komplexu je cez portál na južnej fasáde v úrovni prízemja veže, ku ktorému sa prichádza z nádvorja 2. predhradia jednoramenným kamenným schodiskom. Vstup ústi do predsieni v prízemí veže s kamennou dlažbou, zaklenutej valenou klenbou so styčnými výsečami. Na bočných stenách sú situované niky s barokovými sochami a obdĺžnikové kamenné

portály. Portál v západnej stene ústi do štvoramenného kamenného schodiska vedúceho na vyššie podlažia veže, východný vstup je zamurovaný. Cez ústredný severný obdĺžnikový portál s rozoklaným frontónom a kazetovanou dvojkrídlou výplňou sa vstupuje do južnej lode, tzv. Dolného kostola.

Podľa zdrojov interných materiálov Krajského pamiatkového úradu v Nitre ide o pozdĺžnu loď s rovným uzáverom, zaklenutú tromi poliami kupol s lucernami a medziľahlými dvomi poliami valených klenieb s výsečami. Steny lode sú zdobené štukolustrom s imitáciou lešteného mramoru sivočiernej farby, pričom travertínová dlažba pochádza z čias obnovy v r. 1933. Východný uzáver lode je oddelený balustrádovým zábradlím so sochárskou výzdobou a jeho východnú rovnú stenu zdobí reliéfny neskororenesančný oltár s pilastrovou edikulovou architektúrou a reliéfmi Snímania z kríža a Kladenia Krista do hrobu. Je to umelecká sochárska práca z r. 1662 od rakúskeho majstra Jána Perneggera, vyhotovená na objednávku biskupa Juraja Szelepcsényiho – Pohronca. Nad oltárom je latinský nápis znenia: DEO PRO PECCATORIBVS MORTVO ET SANCTIS EIVS ZOROARDO ET BENEDICTO (*Bohu zomrelému za hriešnikov a jeho svätým Svoradovi a Benediktovi*).

Na ľavom stĺpe oltára čítame: GEORGIUS POHRONTIUS SZELEPCHÉNY a na pravom: ARCHI EPPVS COLOCEN. EPPVS NITR. Z.C.S.C.R.Q.M. CANCEL. ET CONS.INTIM. Pod Perneggerovou plastikou je menší mramorový reliéf so scénou "*Kladenie do hrobu*", ktorý vytvára predelu oltára. Považuje sa za staršie dielo, ako je pieskovcové "*Snímanie z kríža*" a pripisuje sa talianskemu renesančnému sochárovi Donatellovi. Po bokoch oltára sú sochy sv. Joachyma a Sv. Anny. Oltár "Snímania" je jediná plastická práca, ktorá pretrvala tureckú inváziu. (pozri obrázok 5)¹⁰ Bočné oltáre pochádzajú z rokov 1720 a 1769. Oltár Nepoškvrnenej Panny Márie s Ježiškom na rukách má mramorové stĺpy a pilastre s pozlátenými hlavicami. Na oltári je nápis: TOTA PULCHRA ES,

¹⁰ Rutky, T. A., Veliká, D. Nitra. s. 35

MARIA, ET MACULA ORIGINALIS NON EST IN TE ! (*Celá krásna si, Mária, a dedičného hriechu niet na tebe!*) Na oltári sú sochy sv. Petra zľava a sv. Pavla sprava. Oproti oltáru Nepoškvrnenej Panny Márie sa nachádza socha Božského Srdca. Jej vyhotovením bol poverený V. Ihrský, akademický sochár v Nitre. Socha bola posvätená 23. marca 1958 arcibiskupom Eduardom Nécseym. Vedľa oltáru Nepoškvrnenej je oltár s obrazom stigmatizácie sv. Františka na vrchu Alverno. Tento oltár i oltár Nepoškvrnenej Panny Márie dal postaviť kanonik Rácsay. Oproti je oltár s vyobrazením sv. Mikuláša v biskupskom rúchu. Pred ním sú tri deti, ktoré obdarúva. Obraz pochádza od C. Daněka. Tieto oltáre boli postavené v r. 1720 a konsekrované biskupom L.A. Erdödy 1732. Medzi oltármi sv. Mikuláša a sv. Františka sa nachádza oltár sv. Jána Nepomuckého. Má jednoduchú obrubu zdobenú volutovými konzolami, po bokoch s kľáčiacimi anjelmi. Oltár postavený priazňou Júlie Príleskej, rod. Medňanskej v roku 1769. V západnej stene lode, vľavo od oltára sv. Jána Nepomuckého, je zamurovaný gotický náhrobok biskupa Juraja z Breznice. Napravo je náhrobok biskupa Štefana Feherkövyho z r. 1588. V severnej stene, vľavo od schodišťa do horného kostola, je renesančný náhrobok biskupa Zachariáša Mošóciho, významného predstaviteľa slovenského humanizmu, z r. 1587. Obdĺžnikovým portálom v južnej stene je sprístupnená sakristia s novou parketovou dlážkou a valenou výsečovou klenbou, ktorej steny lemuje vstavaný rokokový nábytok. Pri sakristii na víťaznom oblúku je nápis: HONORI CRVCIFIXI DEI ET HOMINÍS (*Na počesť ukrižovaného Boha i človeka*). Nápis vytvára chronostikum 1722. Oproti vchodu do sakristie je situovaný obdĺžnikový portál s menším schodiskom do svätyne horného kostola. Obrazy dolného kostola možno zoradiť do dvoch cyklov: "*Umučenia Pána*" a "*Oslávenie Pána*". Do prvého cyklu patrí olejomaľba nitrianskeho majstra akademického maliara Edmunda Massányiho, umiestnená vľavo od oltára Nepoškvrnenej. Obraz sprítomňuje "*Poslednú večeru*". Ďalšia olejomaľba predstavuje dej z Getsemanskej záhrady - "*Olivová hora*" a nachádza sa vľavo od schodišťa nad náhrobkom biskupa Mošóciho. Na stene vpravo od

schodišťa je olejomaľba *"Ježiš pred Kajfášom a veľradou"*. Do tohto cyklu patria aj obrazy *"Ježiš pred Pilátom"*, *"Ježiš trnám korunovaný"*, *"Kristus trikrát padá pod krížom"* a posledný od miestneho majstra Gustáva Schüleho *"Ukrižovanie"*. Na tieto obrazy dejovo nadväzujú výjavy z hlavného oltára dolného kostola od Jána Perneggera. Do cyklu *"Oslávenie Pána"* patria nástropné fresky z 18.-20. stor. Strednú kupolku, ktorá vytvára tretie klenbové pole, zobia fresky - Vzkriesenie, Ženy pri prázdnom hrobe, ďalej Emauzy - freska znázorňuje dvoch učeníkov s Ježišom na ceste do Emauz a Zázračný rybolov. K tomuto cyklu prislúcha i najväčšia nástropná maľba dolného kostola, ktorá zdobí klenbu medzi prvou a druhou kupolkou. Znázorňuje zmŕtvychvstanie Pána Ježiša. Jej stredobod tvorí otvorený kamenný hrob v spleti postáv vojakov, medzi ktorými sa vyníma Kristus so zástavou v ruke. Freska na klenbe medzi druhou a treťou kupolkou znázorňuje motív kľáčiacieho apoštola Tomáša pred Ježišom. Kupolka pri oltári sv. Jána Nepomuckého znázorňuje fresky so scénami z pozemského života Pána Ježiša - Ježiš so Samaritánkou pri studni, Ježiš a cudzoložnica, rozhovor Ježiša s Nikodémom a návšteva Ježiša u Marty a Márie. Freskové maľby v Dolnom kostole pochádzajú od G.A. Galliarthiho a jeho pomocníkov a od Edmunda Massányiho. Ten vymaľoval stredné pole klenby, z ktorého spadla omietka, ako aj kupolu s lucernou, ktorá sa v roku 1945 čiastočne zrútila následkom vojnových udalostí. Polkruhovým vstupom vo východnom uzávere južnej lode sa vstupuje na podestu jednoramenného schodiska s dekoratívnym kovovým zábradlím. Dolný kostol má pultovú strechu spádovanú smerom na juh, pokrytú pásovou krytinou z medeného plechu.

3.3 Horný kostol

Dominujúcim prvkom katedrály je tzv. Horný kostol. Stojí na vrchole skalnej vyvýšeniny. Kostol bol postavený v rokoch 1333-1335 s bohatou vnútornou úpravou vrcholnej gotiky. Pre nedostatok miesta

je kostol jednoloďový a vonkajšie piliére sú zapustené do prudkého skalného zrazu. Kostol bol viackrát poškodený a prestavba bola ukončená v roku 1732. Prestavba spadá do obdobia vrcholného baroka. Od tohto obdobia kostol tvorí jeden z najcennejších chrámových interiérov.

Podľa interných zdrojov Krajského pamiatkového úradu v Nitre, je loď sprístupnená mramorovým schodiskom cez otvor v severnej stene južnej lode má mramorovú mozaikovou dlažbu. Klenba lode je členená na polia pruskej klenby a jedno pole kupolovej klenby. Zakončený uzáver je od lode oddelený mramorovým zábradlím a je zaklenutý valenou výsečovou klenbou s polkopulovým ukončením na východe. Interiér je z juhu presvetľuje bazilikálnym systémom 5 polkruhových i segmentových okien a od východu 5 vysokých polkruhových okien s vytrážovou výplňou, umiestnených v jednotlivých stenách polygonálneho uzáveru. Ľavé okná mozaiky zobrazujú „sv. Cyrila a sv. Metoda“, pravé „sv. Gorazda a sv. Bystríka“. Steny lode sú členené pilastrami s dekoratívnymi hlavicami, na ktoré dosadajú deliace pásy klenbových polí. Jednotlivé polia medzi pilastrami ako i polia klenieb sú plošne dekorované výmalbou a oltárnou architektúrou. Fresku na klenbe v presbytériu je Nanebovzatie Panny Márie. Stredobodom obrazu je postava Panny Márie, nesená poletujúcimi anjelmi. Hore v oblakoch sa nachádza Najsvätejšia Trojica a dolu na zemi kľáčí sv. Štefan - uhorský kráľ, obetujúc Panne Márii uhorskú korunu. V ľavom dolnom rohu je postava sv. Imricha - syna sv. Štefana, biskupa L. A. Erdödyho a za ním je maliar G. A. Galliarti. O tom, že túto fresku maľoval Galliarti, najlepšie svedčí i jeho podpis na jednom schode fresky - G. A. GALLIARTI INVENIT 1720 (*Vytvoril G. A. Galliarti v r. 1720*). Sú tu štyri veľké olejomaľby nad kanonickými stallami, - vpravo „*Poklona troch kráľov*“ a „*Ježišov krst v Jordáne*“, vľavo *Dvanásťročný Ježiš v chráme* a *Premenenie Pána na vrchu Tábor*, *Ježišov krst v Jordáne* a *Premenenie Pána*. Nad obrazmi vľavo sú na stene pod klenbou namaľované dve iluzívne okná. Nástenná maľba vľavo pri hlavnom oltári nad pastofóriom predstavuje archanjela Gabriela a na náprotivnej strane je zobrazená Panna Mária. Oba

samostatné celky na klenbe presbytéria vytvárajú spolu výjav zvestovania Panny Márie.¹¹ (pozri obrázok 7) Pri schodoch kazateľnice je menšia oválna olejomaľba sv. Michala archanjela so štítom a plamenným mečom. V kupole lode je výjav oslávenia sv. Emeráma a anjeli (pozri obrázok 8) nesú biskupské znaky. Nad orgánom je posledná stropná maľba, a to patrónka cirkevného spevu - sv. Cecília ako hrá na organe, vpravo od nej je kráľ Dávid, ktorý hrá na harfe, za ním anjeli hrajúci na rozličných nástrojoch a spievajúci. Oproti schodišťa, ktoré spája horný kostol s dolným, sa nachádzajú tri iluzívne okná oratória. Prvé, nad oltárom sv. Barbory, predstavuje skupinu cirkevných hodnostárov pozerajúcich sa smerom do presbytéria. Vľavo, smerom k chóru je v druhom iluzívnom okne portrét kanonika. Tretie iluzívne okno je prázdne. Pod druhým iluzívnym oknom je zamurované oratórium, do ktorého bol vchod z biskupského paláca. Z ďalšieho vybavenia interiéru najviac dominuje barokový hlavný oltár Najsvätejšieho Spasiteľa so stĺpovou architektúrou v presbytériu, ktorý zhotovil taliansky majster Martinelli.¹² (pozri obrázok 6) Dal ho postaviť biskup L. A. Erdődy. Po stranách menzy hlavného oltára stoja sochy svätcov v nadživotnej veľkosti - vľavo dole sv. Andreja-Svorada a vpravo sv. Benedikta, nad nimi sochy sv. Augustína a sv. Ambróza, Panny Márie po pravici Krista - Spasiteľa a sv. Jozefa po jeho ľavici. Na vrchole oltára sú menšie sochy uhorských kráľov - zľava sv. Ladislav, sprava sv. Štefan. Stred oltára zdobí socha Krista - Spasiteľa, ktorý sa vznáša na zemeguli. Plastický vrchol oltára tvorí socha Boha - Otca vznášajúceho sa v oblakoch. Medzi nimi je vo vertikálnej polohe znázornený v podobe holubice Svätý Duch. Vrchol svätostánku tvorí soška Nepoškvrnenej Panny Márie. Menšie sošky po bokoch predstavujú sv. Jána Nepomuckého zľava a sv. Tadeáša sprava. Obe strany svätostánku zdobia relikviáre. Po ľavej strane oltára sa nachádza pastofórium (*výklenok v stene opatrený mriežkami v ktorom sa uchováva Sviatosť Oltárna*). Od biskupa Erdődyho pochádza i

¹¹ Ruttakay. A., Veliká. D., Nitra. s. 33

¹² Ruttakay. A., Velika. D. Nitra. s. 35

zariadenie kostola - biskupský stolec, nad ktorým je baldachýn, nové kanonické stallá s bohatou plastickou výzdobou a biskupská kazateľnica, ktoré predstavujú vrcholné umelecké diela barokové slohu. Vpravo od schodišťa do lode sa nachádza oltár Všetkých svätých po jeho bokoch stoja sochy sv. apoštola *Jakuba staršieho* vľavo a sv. apoštola *Júdu Tadeáša* vpravo. Oproti schodom je vo výklenku oltár sv. *Barbory*. Súčasný oltár sv. *Barbory* je zo salzburgského mramoru a pochádza zo 60-tych rokov 19. storočia. Nad oltárom je erb. Vo výklenku severnej steny kostola neďaleko stojí bronzová krstiteľnica z liatej zvonoviny, ktorá je vzácnym dielom. Krstiteľnica má šesťlaločnú nohu s ornamentikou s renesančnými detailmi. Na tejto časti sú reliéfy s postavami a menami dvanástich apoštolov a Pána Ježiša. Táto vzácna krstiteľnica je jedným z najvýraznejších dokladov dlhého trvania gotiky v našich severských krajoch ešte v dobách, keď renesancia a dokonca doba baroka už dominovali vo všetkých umeleckých formách iných krajín.¹³ Zadnú časť lode kostola vyplňajú neskorobarokové lavice, ktoré pochádzajú z čias úprav kostola v polovici 18. stor. Ukončenie lode tvorí dvojposchodový organový chór. Chór je na prízemí vynesenský 3 poliami arkád, opierajúcimi sa o hranolové piliere s dekoratívnymi hlavicami. Segmentové okná súkromnej biskupskej kaplnky na poschodí chóru majú parapety zdobené sochárskou a reliéfnou rastlinnou výzdobou, pričom v medziľahlých plochách je predstúpená stena chóru členená polkruhovými pilastrami. Parapety okien zdobí plastika sv. Andreja - Svorada po ľavej strane, v strede Najsvätejšej Trojice a vpravo sv. Benedikta. Nad oknami je vľavo podobizeň sv. Štefana, vpravo sv. Ladislava a v strede medzi nimi je erb biskupa. Chór je vybavený dvomi organmi.¹⁴ (pozri obrázok 4) Lavice sú z obdobia neskorobarokového z polovice 18. stor. K vybaveniu Horného kostola patrí aj krypta situovaná pod svätyňou a sprístupnená z nádvorja 1. predhradia kamenným polkruhovým portálom na východnej fasáde svätyne. Vstup ústi do jednoramenného schodiska sprístupňujúceho

¹³ Holka, J. 1994. *Matka diecéznych chrámov*, s. 21

¹⁴ Ruttkay, A., Veliká, D. Nitra, s. 32

úzkou chodbičku so stlačenou valenou klenbou. Z nej sa vstupuje do obdĺžnikového priestoru krypty s valenou klenbou s hladkými omietkami, v západnom ukončení spádovanou do stredného piliera. Bočné steny obsahujú niky hrobových komôr s nápismi pochovaných cirkevných hodnostárov, pričom dlážku tvorí opracovaná skala. Jednotlivé podlažia veže sú z prízemia sprístupnené po zmienenom štvoramennom kamennom schodisku v západnom prístavku veže. Z medzipodest pokrytých tehlovou dlažbou sú obdĺžnikovými portálmi s lištovanými kamennými šambránami sprístupnené miestnosti archívu ako aj najvyššie situovaná terasa, lemovaná kamenným balustrádovým zábradlím členeným kamennými stĺpikmi. Na nárožných stĺpikoch sú osadené sochy svätcov, zvyšné zdobia kamenné vázy. V úrovni najvyšších častí cibulovitej strechy sú situované zvony z čias obnovy strechy roku 1950. Zvony nesú mená: sv. Cyril a sv. *Metod (patróni Slovenska a spolupatróni Európy)*, Panna Mária, sv. Andrej-Svorad a sv. Benedikt (*patróni nitrianskej diecézy*). Architektúra veže je cibulovitá medená strecha zakončená guľou a jednoramenným kovovým krížom a na veži sú osadené hodiny.

Susedný ustúpený východný polygonálny uzáver Horného kostola lemujú po celej výške nárožné piliere z kamenných kvádrov s kosinami, pričom medziľahlé plochy fasád sú zvýraznené tromi vysokými polkruhovými oknami s profilovanou kamennou zahrotenu šambránou.

Severná fasáda katedrály je podobne členená 8 opornými piliermi s kosinami, vymurovanými z kamenných kvádrov. Tie dosadajú na predstupujúcu spojitú časť sokla z režného kamenného muriva, zakončenú rímsovito predstúpenou strieškou z kamenných platní. V západnej časti sokla sa nachádza malý štrbinový okenný otvor. Samotná fasáda katedrály je bez okenných otvorov a je zakončená podstrešnou profilovanou kamennou rímsovou.

Západné priečelie sakrálneho komplexu prekrýva objekt paláca, pričom vyvýšená časť strechy Horného kostola je nad úrovňou strešnej roviny paláca zakončená murovaným trojuholníkovým štítom. Združená strecha sakrálneho komplexu pozostáva zo sedlovej strechy Horného

kostola s medenou taškovou krytinou, ktorá je na západe zakončená murovaným štítom. Krov tvorí väznicová sústava s ležatou dvojposchodovou stolicou doplnenou v plných väzbách šikmými vzperami. Podľa Krajského pamiatkovej úradu konštrukcia krovu, naposledy opravovaná roku 1983, je napadnutá drevokazným hmyzom a vyžaduje opravu.

Hradný kostol je situovaný v severnej časti hradného areálu a tvorí východnú zástavbu hradného jadra. Jeho severná fasáda je orientovaná do hradného predpolia, od západu je pristavaný hradný palác, z južnej vstupnej strany je na kostol napojené exteriérové kamenné schodisko z nádvorja 2. predhradia, pričom od východu kostol hraničí s nádvorím 1. predhradia a je spojený so severným úsekom hradbového múru.

Najstaršie písomné pramene viažuce k dejinám Nitry informujú o vysvätení kostola na majetku kniežaťa Pribinu soľnohradským arcibiskupom Adalrámom roku 828 a o založení biskupstva v Nitre roku 880. Maurova legenda z r. 1064-1070 nás prvý krát informuje o existencii tunajšieho kostola sv. Emeráma. Napriek podrobným výskumom sa zatiaľ nepodarilo spoľahlivo lokalizovať Pribinov kostol na hradnom návrší a tak do úvahy pripadajú i ďalšie lokality v priestore dnešnej Nitry. Sekundárne použitý stavebný materiál kvadrikového muriva v konštrukcii komorového valu z 11. storočia ale dokladá prítomnosť murovanej, a teda s najväčšou pravdepodobnosťou aj sakrálnej architektúry na hrade už od 9. storočia. K najstarším doteraz zisteným stojacim konštrukciám sakrálneho komplexu, rámcovo datovaným najneskôr do 2. polovice 12. storočia, patrí časť juhovýchodného nárožia armovaného kamennými kvádrmi, tvoriaceho súčasť Dolného kostola pri napojení na kaplnku sv. Emerama.

Ďalšiu etapu prestavby sakrálneho komplexu predstavuje výstavba jednodňovej neskororománskej kaplnky sv. Emerama v priebehu 1. polovice 13. storočia, ktorá sa od východu napojila na uzáver staršej stavby so zmieneným nárožím. Počas výstavby tejto jednodňovej stavby s podkovovitým uzáverom svätyne boli využité aj kamenné kvádre staršej stavby, pričom k lodi kaplnky sa od juhu napájala veža, zistená archeologickým výskumom.

K poškodeniu sakrálnych stavieb hradu došlo počas obliehania hradu vojskami Přemysla Otakara II. roku 1271 a neskôr roku 1311 a 1317 bol hrad vyplienený vojskom Matúša Čáka. Poškodený sakrálny komplex bol preto medzi rokmi 1333-1355 obnovený a v dotyku so severným úsekom románskej hradby bola vybudovaná nová gotická katedrála, tzv. Horný kostol. Fasády tohoto jednolodového sakrálneho objektu s polygonálnym uzáverom lemovali oporné piliere s kosinami a medziľahlé úseky východnej a južnej fasády členili vysoké hrotité okná. V južnom susedstve novostavby ale naďalej existovala románska časť sakrálneho komplexu (dnešný Dolný kostol), o ktorej gotických prestavbách nie sú zatiaľ známe žiadne doklady.

Nedávny archeologický výskum doložil, že v priebehu 15. stor. bola k južnej stene Dolného kostola pristavaná sakristia, asanovaná pri prestavbách v 17. storočí. Na základe vyobrazení hradu z 2. polovice 16. storočia možno predpokladať, že katedrála (Horný kostol) si zachovala svoju gotickú podobu až do začiatku 17. storočia a južne od nej naďalej stál samostatný románsky objekt s polkruhovými oknami a sedlovou strechou, ku ktorému od západu priliehala hranolová veža. Po poškodení hradu vojskami Gabriela Betlena roku 1620 došlo za arcibiskupa Jána Telegdyho v rokoch 1622-1642 k najradikálnejšej prestavbe zruinovaného sakrálneho komplexu. Architekt prestavby prepojil gotickú katedrálu s dolným úplne prestavaným románskym kostolom a výškový rozdiel vyrovnal schodmi, pravdepodobne na mieste bývalého vchodu do gotickej katedrály. Počas prestavby bola asanovaná stará veža, ktorá ukončovala románsku stavbu a k južnej fasáde nového Dolného kostola pripojili novú vežu mohutnejších rozmerov. Z románskeho komplexu bola ponechaná len časť južného priečelia, ktorá sa stala súčasťou južnej steny novej priestrannej lode Dolného kostola. V jej závere bola v celistvosti ponechaná iba neskororománska kaplnka sv. Emeráma.

Roku 1663 obsadili hrad turecké vojská a počas dobývania spustošili katedrálu, ktorú používali ako maštaľ. Efektívnosť následných menších opráv uskutočnených za biskupa Leopolda Koloniča v rokoch 1668-1689 zmarilo vojsko Františka Rákociho II. roku 1704, kedy bol

hrad spolu s kostolom opäť spustošený.

Vzhľadom na výrazné poškodenie sakrálneho komplexu, podujal sa biskup Ladislav Adam Erdődy v rokoch 1710-1720 zrealizovať rozsiahlu rekonštrukciu a barokizáciu interiéru oboch kostolov. Prestavba horného kostola bola dokončená už v r. 1720 freskovými maľbami na klenbách. Svedčí o tom nápis na víťaznom oblúku nad hlavným oltárom: DEO VERO VNI IN ESENTIA, TRINO IN PERSONIS, ET SANCTIS ANDREAE ET BENEDICTO PIE PONIT. a ďalej: LADISLAVS ERDÖDI GLORIOSVS PRAESVL. NITTRIAE (*Bohu pravému jedinému v bytí, Trojjedinému v osobách a svätým Andrejovi a Benediktovi zbožne kladie Ladislav Adam Erdődy, slávny biskup v Nitre*).

Tento nápis v každej z oboch častí vytvára chronostikum 1720. Celkové ukončenie prestavby bolo však až v r. 1732, kedy boli v katedrále posvätené oltáre. Spolu s opravou katedrály dal biskup Erdődy opraviť aj vežu z r. 1642. Odstránil jej starú ihlanovú strechu a nad hranolovou podnožou veže zrealizoval štíhlejšiu nadstavbu. V odskoku vzniknutá okružná ochodza bola ohraničená balustrádou so sochami štyroch evanjelistov a nová cibulovitá strecha nadstavby bola pokrytá meďou. Celá prestavba spadala do obdobia vrcholného baroka, avšak nie je známe kto bol autorom prestavby.

Čoskoro sa objavili nové statické poruchy na klenbe horného kostola, ktoré si vyžiadali opätovné zaklenutie kostola v rokoch 1753-1754 podľa pokynov staviteľa Franca Antona Pilgrama. Nové zaklenutie katedrály nezopakovalo pôvodný tvar klenieb ale v duchu architektúry neskorého baroka tu zriadili tri klenbové polia - valenú klenbu s lunetami nad uzáverom, stred lode preklenuli oválnou kupolou a v západnej časti vytvorili dve polia pruskej klenby. Trhliny na klenbe sa objavili opäť na začiatku 20. storočia a preto v r.1906 boli steny stabilizované vybudovaním nových oporných pilierov na severnej fasáde katedrály.

V r. 1804 za biskupa Františka Xavera Fuchsa (1787 - 1804) bola vymenená medená krytina strechy veže a na vežu boli osadené hodiny

zhotovené v r. 1790 hodinárom Jurajom Pažickým z Rajca. Staré hodiny z čias biskupa Erdódyho boli prenesené na mestskú vežu. Nový krov a novú strechu na veži robili trnavskí tesári a klampiari. V r. 1844 bola prevedená ďalšia oprava veže. Požiar hradu v r.1924 zničil nielen strechu rezidencie, ale aj značnú časť biskupského archívu. Následne bola v r. 1930 – 1933 uskutočnená rekonštrukcia a úprava kostola.

Počas vojnových udalostí bol 1945 hrad celý deň obstreľovaný a vtedy zhorel krov Dolného kostola i veže a boli zničené i zvony. K rekonštrukcii poškodenej veže došlo v rokoch 1947-1949. Následne v r. 1950 arcibiskup Eduard Nécsey posvätil nové zvony uliate pre katedrálu, ktoré nesú mená: sv. Cyril a sv. Metod (patróni Slovenska a spolupatróni Európy), Panna Mária, sv. Andrej-Svorad a sv. Benedikt (*patróni nitrianskej diecézy*). Posledná obnova krovu a krytiny katedrály sa uskutočnila v roku 1983. Katedrálny chrám sv. Emeráma patrí medzi klenoty nášho národa. Chrám sv. Emeráma je národná kultúra pamiatka a je najkrajšia na Slovensku.

4 BAZILIKA SV. LADISLAVA A KLÁŠTORNY KOMPLEX

Na výšku nazývaný Skalný kopec – Andráško v strede mesta sa vypína výrazná dominanta Nitry Bazilika sv. Ladislava a kláštorný komplex, ktorý bol stavaný po etapách.(pozri obrázok 9)¹⁵ Zo zdrojov Krajského pamiatkového úradu v Nitre stavebné práce začali vybudovaním kolégia, potom bola postavená školská budova. V roku 1742 prišli k stavbe kostola, ktorý, situovali do štvorcového dvora a hlavným priečelím orientovali do novovzniknutej hlavnej fasády s dvoma nepravidelnými krídlami kláštornej a školskej budovy. Bola zvýšená budova kláštora, konviktu (*školský internát*) a školy druhým poschodím. Boli dostavané barokové veže okolo roku 1815. Približne v tomto období sa pracovalo aj na interiéroch kostola. Kostol s kláštorom je riešený okolo ústredného dvorca, ktorý rozdeľuje kostol na dve časti. Tri krídla kláštora sú pravidelné a štvrté je prispôbené nepravidelnému terénu. Krídla spája chodba, ktorá vedie okolo dvorcov a pri strane kostola. V miestnostiach sú valené a pruské klenby s lunetami. Fasády kláštora sú členené lizénami, ktoré sa tiahnu cez dve poschodia do výšky. V ľavom krídle je pôvodný barokový portál so záclonovitým frontónom. Dvojvežové priečelie kostola so štítovým nadstavcom s nikou a volutami je mohutnou rímsou delené na dve časti: dolnú dvojposchodovú s vysokým podstavcom a rádom, v strede ktorého je portálový rizalit s frontónom a kazulovým oknom; druhá horná časť s barokovými vežami a stredným štítovým nadstavcom je komponovaná do spoločnej bázy, ktorá ako bohato členená atika uzatvára štvorcový blok dolnej časti a je nasadená na rímsu. Vstupné do priestoru lode. K predĺženému presbytériu prilieha sakristia, ktorá má valenú klenbu s lunetami. Klenby v kostole sú pruské. Maľby sú od piaristických umelcov, ktoré boli reštaurované a doplnené po roku 1945 nitrianskym výtvarníkom E. Massányim. Vnútorne zariadenie kostola bolo postupné a to hlavným oltárom s vydutou stĺpovou architektúrou v strede je obraz sv.

¹⁵ Karvaš. J., Miškóci. M. 1938. s. 27

Ladislava. Nachádza sa tu viac bočných oltárov v neskorobarokovom slohu. Kazateľnica je baroková so štvorhranným parapetom zdobeným reliéfmi. Baroková krstiteľnica je z červeného mramoru s medeným vrchnákom. Orgán je päťdielny s rokokovo-klasicistickou skriňou. Kostol je kompaktným celkom reprezentujúcim čistou slohovú jednotu exteriéru a interiéru. Autor tejto stavby sa odklonil od dramaticky barokovo stavaných chrámov tohto obdobia a prišiel s vlastnou ideou jednodolia so svätyňou, čím prispel stavebne i výtvarne k osobitému variantu. Kostol je vstavaný do areálu kláštora a spolu vytvárajú hodnotný celistvý komplex z obdobia baroka. Účelové zmeny realizované na kláštore nenarušili hodnotu jeho starobilosti a umožnili jeho plnú funkčnosť. Súhrn uvedených hodnôt zaraďuje tento areál medzi objekty s vysokou umelecko-historickou hodnotou z ktorej vyplýva aj spoločenská povinnosť na zachovaní tejto jedinečnej kultúrnej a historickej pamiatky.

Stavebné prvky tejto barokovej architektúry sú jednodŕžový pôdorys, barokový portál, valené a pruské klenby, fasády kláštora sú členené lizénami, dokonalé prepojenie architektúry s plastikou, interiér zdobený nástennými maľbami, barokové veža.

5 KOSTOL SV. MICHALA ARCHANJELA V DRÁŽOVCIACH

Kostol sv. Michala Archanjela v Drážovciach je národnou kultúrnou pamiatkou a radí sa medzi najvýznamnejšie architektonické pamiatky na Slovensku. Stojí na starom románskom hradisku, po ktorom sú ešte dnes viditeľné stopy. Pochádza z 11. storočia, je postavený na starších základoch a do polovice 13. storočia prešiel zložitým stavebným vývojom. Archeologicky odkrytý pôvodný kostol, zachovalý iba v základoch, je mimoriadne významným artefaktom. (pozri Obrázok 10) Dnešný kostol stojí na základoch predchádzajúceho a ďalšie stavebné úpravy dali kostolu charakteristický románsky architektonický ráz. Je to typický malý dedinský kostolík, aké sa na Slovensku stavali v 11. a 12. storočí.

Kostol je jednoloďová stavba s obdĺžnikovým pôdorysom a s polkruhovou apsidou. Stavba sa vyznačuje jednoduchosťou, má mocné kompaktné múry a rovný strop. Je omietnutá a zdobená typickým románskym dekoratívnym prvkom – oblúkovým vlysom. Steny priečelia sú zdobené obdĺžnikovým portálom a tromi malými oknami. Okná majú obdĺžnikový tvar s preklenutým polkruhom a šikmým ostentím. Sú svetelným zdrojom. Kostol sv. Michala Archanjela je emporový kostol, k dostavbe empory došlo v 12. storočí. Pôvodne mal kostol dve empory. Kostolný interiér je veľmi jednoduchý, bol upravený v 15. storočia výtvarný zámer sa v ňom bohatšie neuplatnil. V strede priečelia je vstavaná veža z 13. storočia, je zakončená murovanou ihlanovou strechou. Jednoloďový emporový kostol sv. Michala Archanjela je vzácnou ukážkou zachovanej ranorománskej sakrálnej architektúry na Slovensku. (pozri obrázok 10)¹⁶

Stavebné prvky tejto románskej architektúry sú jednoloďový pôdorys, portál, obdĺžnikové okná s polkruhovými záklenkami a šikmým ostentím, apsidou, oblúkový vlys, veža.

O tomto prekrásnom a pokojnom mieste koluje medzi miestnymi obyvateľmi viaceré povestí. Traduje sa, že kostolík dal postaviť sám sv. Štefan. Kráľ navštívil Zoborský kláštor, ku ktorému patrili aj

¹⁶ Lacika, J. „Nitra a okolie. 2003. s. 81

Drážovce. Cestou späť, keď zbadal holý vrch obkolesený širokou rovinou, vykrikol: „Toto miesto tu sám Boh stvoril preto, aby sme tu, na jeho slávu, kostolík postavili!“ Ihneď vydal rozkaz svojim dvoranom, ktorí ho sprevádzali, aby sa postarali o výstavbu kostolíka. Keď Drážovčania začali na vrchu dolovať kameň na základy kostola, ako keby im čakany niekto „zabosoroval“. Keď zaťali čakanom do zeme, vytiahnuť ho ani dvaja nevládali. Bol to znak toho, že práve toto je miesto nebom ustanovené. Veď existujú veci medzi nebom a zemou, ktoré sú človeku ťažko pochopiteľné. Zvesť sa veľmi rýchlo rozšírila a kostolík sa stal pútnickým miestom. Jedenkrát do roka, na deň sv. Michala, sa tu slúžila slávnostná svätá omša. Bolo samozrejmé, že obyvatelia dedinky Drážovce kostolík navštevovali iba raz do roka. Stál vysoko nad dedinou a prístup k nemu bol iba strmou cestičkou, no a v dedine stál pekný priestranný kostol. Raz, v deň sv. Michala, keď kostolník práve upratoval kostolík, stál práve pred oltárnym obrazom a náhodou sa pozrel hore. V tom momente akoby mu nohy vrástli do zeme. Na mieste oltárneho obrazu stála žiariaca postava Panny Márie na ramene s odpočívajúcim malým Ježiškom. Vidiac tento výjav, kostolník bežal do dediny a kričal: „Stal sa zázrak!“ Zjavenia sa vraj opakovali a pastieri videli, ako Panna Mária smutne ukazuje na ošarpané steny kostola. Obyvatelia si to vysvetľovali tak, že treba kostolík opraviť.

Pravdou je, že v Drážovskom kostolíku sa Panna Mária nikdy nezjavila a táto legenda je iba výplodom bujnej fantázie niekdajšieho ľudu Drážovci. Z legendy je pravdou iba to, že základy kostolíka sú z obdobia, keď žil kráľ Štefan (12. storočie).¹⁷ Každoročne 29. septembra, v deň sviatku sv. Michala, sa v kaplnke slúžieva svätá omša. Menované povesti a legenda o zjaveniach Panny Márie sa zachovala dodnes.

¹⁷ <http://www.nitra.estransky.cz>

6 KOSTOL SV. JURAJA V KOSTOĽANOCH POD TRIBEČOM

V posledných rokoch zaznamenali na území Slovenska veľmi dôležitý umeleckohistorický objav. Zistilo sa, že malý kostolík v Kostolčanoch pod Tribečom, dosiaľ všeobecne pokladaný za románsky, patrí ešte do obdobia pred románskeho a že sa v jeho interiéri zachovali vzácne nástenné maľby, ktoré sú pravdepodobne tak isto predrománskeho pôvodu. (pozri obrázok 11)¹⁸ Kostolík neobyčajne malých rozmerov má pravouhlo ukončené presbytérium, krátku obdĺžnikovú loď a trochu širšiu neskororománsku prístavbu s panskou emporou v západnej časti. Presbytérium malo zozačiatku valenú kamennú klenbu, v lodi a emporovej prístavbe boli drevené povaly. Poslednú podobu dostal kostol v rokoch 1720 – 1721. V tomto stave sa kostol zachoval až do polovice 20. storočia. Keďže sa mu však dlhé desaťročia nevenovala dostatočná pozornosť, jeho stav sa neprestajne zhoršoval. Dažďová voda prenikla poškodenou strechou na krov, ktorý pomaly zahníval a deformoval sa. Voda presakovala aj do základov kostola, najmä na severnej strane, kde na svahu kopca vznikli časom pomerne vysoké naplaveniny. Povrchová voda, ktorá nemohla dosť rýchlo odtekať, vsakovala potom do obvodových múrov, jej deštruktívny vplyv sa nakoniec prejavil tak, že v severnom múre emporovej prístavby začali sa objavovať aj na pilieroch empory trhliny. Pobyť v kostole sa stal časom životu nebezpečný, najmä potom, keď sa začala prepadávať povala a uvoľňovať podlaha drevených kurcht. Kostol bol v roku 1957 z bezpečnostných dôvodov uzavretý. Opravy kostola sa ujali miestny občania. Žiaľ pre nedostatok odborných vedomostí a nerozhodnosť pamiatkových orgánov oprava kostola nebola urobená uspokojivo. Občania v jarných mesiacoch roku 1964 strhli starú strechu, nahradili ju novou a kostol z vonku omietli. Na nárožiach rekonštruovali nárožnú bosáš, v interiéri odstránili drevené kruchty a nahradili ich murovanými s veľmi nevkusnou úpravou. Zbúrali starú žobráčňu a na jej mieste podľa predbežnej skice z roku 1957 postavili novú prístavbu, ktorá veľmi narušila exteriér, ale aj interiér kostola.

¹⁸ Fotografia Obecného úradu v Kostolčanoch pod Tribečom

Statické poruchy v pilieroch empory a v severnom múre emporovej prístavby neodstránili, čo sa zakrátko prejavilo veľmi negatívne. Trhliny v múre a v pilieroch sa v dôsledku zaťaženia murovanými kruchtami zväčšili. Preto rímsko-katolícky farský úrad v Ladiciach na odporúčanie SÚPSOPu objednal na Katedre betónových konštrukcií a mostov Stavebnej fakulty SVŠT statický prieskum muriva. Katedra po vykonaní prieskumu navrhla popraskané piliere empory zaistiť železnými obručami, trhliny v múre vyplniť a terén okolo kostola odvodniť. Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody ešte v roku 1964 zastavil opravné práce a v tom istom roku urobil opatrenia na odstránenie nežiaducich úprav a odborné ukončenie oprávnených prác. Pri sondáži sa zistili závažné objavy, ktoré umožnili nový pohľad a nové hodnotenie tohto pamiatkového objektu. Už predtým sa rozhodlo, že v interiéri kostola a na cintoríne rozkladajúcom sa okolo neho treba urobiť archeologický výskum. Výskum uskutočnili pracovníci Archeologického ústavu SAV z Nitry. V rokoch 1964 – 1965 preskúmali cintorín a okolie kostola, v roku 1965 interiér kostola. Výsledky tohto výskumu umožnili presnejšie datovať výstavbu pôvodného kostola.

K pôvodnému kostolu, ktorý mal len presbytérium a loď, pristavili v románskej dobe emporovú časť a k nej asi v 18 storočí tzv. žobráčňu, spojenú s emporovou časťou otvorom pod stredným poľom empory. Kostol mal dva vstupy. Hlavný vstup bol na južnej strane cez románsky portál emporovej časti, druhý vstup bol dverami v západnom múre žobráčne. Interiér osvetľovalo päť okien rôznych typov v južných obvodových múroch kostola, a to románske okienko v emporovej časti, tri nerovnaké okienka v lodi a jedno obdĺžnikové okno v presbytériu. Na stenách interiéru bolo niekoľko vrstiev omietok, na poslednej vyhladenej vrstve bola výmaľba podľa šablón asi zo začiatku nášho storočia. Na omietnutej povale bola skromná štuková výzdoba v roku 1721. Niekoľkonásobne zvýšenú podlahu pokrývala kamenná dlažba. Vnútorne zariadenie nemalo umeleckú hodnotu. Na menze hlavného oltára stála nízka drevená nadstavba s tabernákulom; na stene za oltárom bol zavesený obraz. V severnom

rohu lode bola murovaná kazateľnica oproti nej na osobitnom podstavci stála baroková socha Piety. Pri bočných stenách lode boli dva improvizované oltáre. Románsku emporu zakrývala drevená kruchta rozložená pred emporou i pozdĺž bočných stien prístavby; v jednej strednej časti stál klasicistický organ. Do steny pri portáli bola zamurovaná kamenná románska svätenička, v žobráčni stála kamenná románska krstiteľnica. Sedlové strechy boli prikryté eternitom, vežička mala ihlancovú striešku pokrytú plechom a ukončenú kovovým dvojkrížom vystupujúcim z medenej gule. Pri sondážnych prácach sa zistilo, že v interiéri pôvodného kostola bolo osemnásť vrstiev omietok. Na prvej vrstve nanesej na podkladovú vrstvu, našli sa veľmi staré fresky, na ďalších vrstvách boli mladšie maľby, najmä zo 16. až 18. storočia, prevažne ornamentálneho charakteru. Pôvodný kostol, orientovaný smerom na východ mal len dva základné priestory – presbytérium a loď. Presbytérium bolo postavené na pôdoryse nepravidelného lichobežníka s rovným uzáverom na východnej strane. Severná vnútorná stena meria 327 cm, južná 340 cm. Presbytérium má nepravidelný pôdorys, spôsobený vychýlením južného obvodového múru. Presbytérium bolo od lode odlíšené osobitným stvárnením v pôdoryse, klenbou a zvýšením podlahy asi o 3 stupne. K presbytériu sa pripája obdĺžniková loď dlhá 530 cm a široká 370 cm, ktorá bola na západnej strane uzavretá múrom, mala pôvodne rovnú drevenú povalu. Nie je vylúčené, že bola bez povaly s voľným priehľadom do krovu.

Murivo pôvodného kostola je z lomových, naplocho štiepaných kameňov rôznych veľkostí. Striedaním veľkostí, ukladaním kameňov striedavo na výšku i na šírku s hojným použitím kvalitnej vápennej malty bolo murivo tak pevne zviazané, že dodnes sa na ňom neprejavujú statické trhliny, s výnimkou klenby presbytéria, kde sa na vrchole uvoľnilo niekoľko kameňov. Pri archeologickom výskume sa zistilo, že základy obvodových múrov boli vo výške terénu ukončené vyčnievajúcimi kameňmi, ktoré okolo kostola tvorili úzky chodník. Kostol osvetľovali malé okienka v lodi a v presbytériu. Zdá, že v presbytériu bolo len jedno okienko, a to vo východnom múre.

Okienko bolo neskôr asi pri rozširovaní kostola v 13. storočí, upravené tak, že do stredu ostenia boli vložené dva otesané kamene a od nich smerom dovnútra i navonok bolo vytvorené nové lievikovité rozširujúce sa ostenie, vyložené z plochých kameňov a omietnuté. V južnom múre presbytéria sa našla polovička podobného, ale značne väčšieho okna s lievikovite rozšírením ostenia. V severnom a južnom múre tesne pod povalou boli po tri nepravidelné okienka. V svojej pôvodnej podobe sa zachovali len na severnej strane, lebo pri niektorej neskoršej úprave boli zamurované. Vonkajšok kostola bol čiastočne narušený novšími úpravami, nie však natoľko, aby sme si o jeho pôvodnom vzhľade nemohli urobiť predstavu.

Rovnako pôsobivý bol aj jednoduchý interiér kostola. Veľmi úzky, ale pomerne vysoký priestor presbytéria, zakončený valenou klenbou a mimoriadne prevýšená loď, osvetľovaná zhora vysoko umiestnenými okienkami, napriek svojim miniatúrnym okienkam pôsobia monumentálne, takže sa nemôže zbaviť dojmu, že staviteľ kostola odvodil jeho rozmery z niektorej monumentálnej sakrálnej stavby svojej doby. Charakter architektúry kostola, najmä jeho dvojpriestorový pôdorysný typ s pretiahnutým pravouhlým presbytóriom a krátkou loďou, ale aj vysoko umiestnené okienka na oboch stranách lode, poukazujú na archaický typ drobnej sakrálnej stavby, vychádzajúci ešte z tradícií predrománskej architektúry.

Tento typ sa rozšíril v 9.-10. storočí. V strednej Európe najmä v Karpatskej kotline vyskytuje sa tento typ častejšie v neskorších storočiach a dožíva až v prvej polovici 13. storočia. Podľa charakteru architektúry kostolianskeho kostola a jeho fresiek, ako aj vzhľadom na neskoršiu emporovú prístavbu nemožno kostol radiť do skupiny slovenských kostolov, ktoré sa dosiaľ datovali do 13. storočia. Skôr sa zdá, že kostol v Jedľových Kostolčanoch pod Trábečom bol pre tieto kostoly predlohou. Na starší pôvod kostola poukazuje aj jeho zasvätenie sv. Jurajovi. Dosiaľ nemožno uspokojivo odpovedať ani na otázku, kto bol stavebníkom kostola a kto kostol používal. Zarážajúce sú jeho malé miniatúrne rozmery, ktoré by najskôr poukazovali na to, že kostol bol zempánskym kostol, že slúžil výlučne zempánovi. Túto

domnienku nemožno zatiaľ presvedčivejšie doložiť, kostol totiž nestojí na hradisku, ani sa v jeho blízkosti nenašli stopy po zemepánskom sídle. Ak by sme zmienku o Kostolčanoch pod Tribečom v zoborskej listine interpretovali, tak že obec v roku 1113 patrila zoborskému kláštoru benediktínov, mohli by sme sa potom domnievať, že bola majetkom kláštora už v predchádzajúcom storočí, a že teda stavebníkom kostola mohli byť zoborskí benediktíni. Keďže sa však pri kostole nenašli stopy ani po kláštornej budove, treba kostol pokladať za súčasť veľkofarskej sústavy, že kostol v ktorom sa konali bohoslužby pre veľký počet veriacich schádzajúcich sa zo širokého okolia. Do kostola takých malých rozmerov mohla sa zmestiť len nepatrná časť veriacich; aj potom väčšina z nich musela stáť okolo kostola. Tento zjav bol v ranom stredoveku dosť obvyklý; s jeho stopami sa stretávame ešte aj v 13. storočí v spišských kostoloch, napr. v Žehre, možno ho teda predpokladať i v našom prípade. Kostol bol v neskorej románskej dobe rozšírený smerom na západ prístavbou, v ktorej je murovaná panská empóra. Emporová prístavba je značne dlhšia, ako loď pôvodného kostola. Prístavbu na západnej strane predstavoval plný múr ukončený strešným štítom. Prístavba má nepravidelný obdĺžnikový pôdorys, severný obvodový múr meria z vnútra 555 cm, južný 580 cm; vnútorná šírka na východnej strane je 640 cm, na západnej 660 cm. Do prístavby sa vstupovalo portálom v strede južného obvodového múru. Vnútorň priestor osvetľovali dva asymetricky umiestnené románske okná s polkruhovými záklenkami a lievikovite sa rozširujúcimi ostentiami. Obvodové múry prístavby sú postavené z lomových kameňov rôznych veľkostí, spájaných vápennou maltou so značným obsahom vápna. Kamene sú ukladané v horizontálnych pásoch. Medzery medzi kameňmi vyrovnáva drobný kamenný materiál. Podlahu tvorila vrstva vápennej malty, ktorá čiastočne zakrývala pätky pilierov pánskej empory. Obvodové múry boli zvonku natreté len niekoľko milimetrov hrubým vápenným náterom: vnútorná omietka bola silnejšia a hladená.

Panská empóra bola postavená na dvoch hranolových pilieroch, z ktorých vyrastajú polkruhové pásy vymurované z tehál. Na čelné

pásky bola postavená poprsnica empory z lomového kameňa, na medziklenbové pásky bola položená drevená podlaha. Nad stredným poľom empory bola nadstavená veža. Klenbové pásky vyrastajúce z pilierov dosadajú na severnej a južnej strane na kamenné rímasy v obvodových múroch, ktoré sú podobné rímsam pilierov a na západnej strane sa zarezávajú do muriva. Murivo nad klenbovými pásmi je zlomových kameňov, vrstvených horizontálnych pásoch striedavo z veľkých a malých kameňov, podobne ako murivo obvodových múrov prístavby. Portál emporovej prístavby sa skladá z dvoch častí, z jednoduchej kamennej obruby obdĺžnikového otvoru a z profilovaného ostenia, ktoré bolo k obrube jednoducho priložené. Pri rozširovaní kostola sa urobili úpravy aj na architektúry pôvodného kostola. Západný obvodový múr, ktorý sa teraz dostal do interiéru, bol sčasti zrútený. Súčasne sa upravilo okienko v uzávere presbytéria. Aby bol oltár lepšie osvetlený, prerazilo sa nové okno na južnom múre presbytéria a upravilo sa typicky románskym spôsobom.

Emporová prístavba sa svojím architektonickým typom radí k románskym emporovým kostolom, ktoré si u nás stavali zemepáni v 12. stor. a v prvej polovici 13. stor.. Trojdielna empora na dvoch hranolových pilieroch a s vežou nadstavenou naj jej strednú časť sa vyskytuje na viacerých slovenských kostoloch. Kostolianska empora bola nápadne podobná empore kostola v Jure nad Hronom, pri zameraní oboch empór sa zistil rozdiel v rozmeroch iba o päť centimetrov. S emporou súvisí aj spôsob rozmiestnenia okien. Okná, spravidla dve, sú vždy posunuté smerom na východ a bývajú vo výške empory. Vznik emporovej prístavby treba dávať do súvisu so zmenou majiteľa obce. Empora, o ktorej vieme, že bývala v tých časoch vyhradená zemepánovi a jeho rodine, svedčí o tom, že obec a s ňou aj kostol prešli do majetku šľachtickej rodiny, ktorej malý kostolík už nestačil a dala ho kôli empore rozšíriť. Zatiaľ sa presne nevie, kedy sa uskutočnila táto majetková zmena, usudzuje sa však, že súvisí s postavením resp. prestavaním hradu Jelenec magistrom Andrejom, pochádzajúcim údajne zo starého šľachtického rodu Huntovcov. V ďalších storočiach nenastali v kostole podstatné zmeny. Až niekedy

v 16. storočí, možno za tureckých nájazdov, kostol vyhorel. Zdá sa, že kostol bol dlho neopravený a že do neho pršalo. Domnieva sa tak podľa toho, že vrstva pôvodnej omietky pod povalou opadala úplne až na kameň, takže z horného cyklu obrazov sa zachovali iba nepatrné zvyšky. Asi vplyvom spodnej vlhkosti, požiaru a možno aj dodatočných úprav v dobe gotickej boli pôvodné omietky zničené až do výšky dvoch metrov. Z pôvodných fresiek sa teda zachovala len stredná časť s cyklom väčších obrazov a pod ňou pás neúplných medailónov s hlavami svätcov. V 17. storočí bol kostol opravený, interiér vymaľovaný novými nástennými maľbami a fasády oživené grafitovou výzdobou.¹⁹ Vonkajšie boli vo farbe svetlého okru, len na nárožiach boli hladké biele kvádre lemované červenými pásmi. Okolo okien boli biele obruby, ktoré ukazujú, že okná v 17. storočí ešte neboli zamurované. Pravdepodobne pri tejto oprave postavili aj novú kazateľnicu, ktorá bola vstavaná do severovýchodného rohu lode a má tvar hladkého štvrtvalca s rytou a maľovanou výzdobou na vonkajšom plášti. Ide o bežný typ murovanej a maľovanej kazateľnice, aké sa u stavali v 17. storočí. O vnútornom zariadení kostola z týchto čias máme len niekoľko údajov v zápisniciach. Ďalšou úpravou kostola zaznamenali v roku 1721. Bola odstránená drevená podlaha v lodi a v emporovej prístavbe. Bola dostavaná povala so štukovou výzdobou. Posledná úprava interiéru sa datuje pravdepodobne do prvého štvrtroku prvého storočia. V takomto stave sa kostol zachoval až do polovice 20. storočia, keď pre statické poruchy muriva, deformáciu krovu a povaly a pre rozpad drevených krúcht ohrozoval bezpečnosť návštevníkov a musel byť pre úradne uzavretý.

Nástenné maľby v kostole sv. Juraja pôvodne vyplňali súvisle celý interiér, presbytérium a prvotnú loď (pozri obrázok 12). Jej fragmenty sa dnes zachovali predovšetkým na pozdĺžnych stenách lodi a v nepatrnej miere aj v empore. Južná a severná stena je zhodne rozčlenená trojicami vysoko položený okien. Maľby na týchto stenách sú rozložené do dvoch horizontálnych pásov. V prvom z nich, v úrovni

¹⁹ Fotografia poskytnutá z Obecného úradu v Kostolčanoch pod Tribečom

okien, sú obrazy z troch štvrtín zničené pôsobením vlhkosti. Pozostatky maľovaných rámov naznačujú, že plochy medzi oknami boli vyplnené veľkými obdĺžnymi obrazmi, ktoré museli pôvodne dosahovať až k stropu alebo k trámom krovu. Medzery pod oknami vyplňali obrazy menšieho formátu. Druhá rada obrazov nebola ničím prerušovaná. Na pravej a ľavej strane ju tvoria vždy štyri obrazy rôznej šírky, ktoré sú od seba oddelené maľovanými plochými rámami zloženými v troch rovnako širokých pruhov. Podnos tomuto najlepšieho zachovanému druhému pásu scén tvorí rada kruhových medailónov navzájom spojených menšími kruhovými terčmi a vyplnenými polopostavami. Rada medailónov pokračovala aj na čelnej stene, jedným po každej strane a v úzkej ploche po stranách trumfálneho oblúku. Na pravej strane nad medailónom sa nachádzajú stopy frontálne stojacej postavy. Výzdoba nad vrcholom nízkeho trumfálneho oblúku sa nezachovala. Fragmenty troch dekoratívnych výplní so štylizovanými rastlinnými motívmi nepatria k pôvodnej vrstve výzdobe. Hlavná kompozícia v presbytériu nebola situovaná na úzke čelnej steny prerušenej okenným otvorom, ale na bočné steny, z ktorých pôvodne asi po oboch stranách prechádzali dva veľké obrazy na klenbu, aby sa v ich vrchole spojili.

Jasné členenie, prísna symetria a viazanosť sú základom tohto jednoduchého ale pôsobivého dekoratívneho rozvrhu. Cyklus epických obrazov, ktorý tvoril hlavnú náplň výzdob y lode začína v hornom páse južnej steny. Prechádzal potom do druhého pásu severnej steny, na ktorej končil medzi oknami. Soklovú časť ukončuje pás medailónov s hlavami svätcov, v strede steny dominujú výjavy christologického cyklu, nad nimi v úrovni okien rozoznať len zlomky ľudských postáv, asi z histórie prarodičov Adama a Evy.²⁰ V ľavom dolnom rohu posledného obrazu sa zachoval slabo viditeľný predmet štvorcového tvaru, ktorý by mohol byť obetným oltárom Ábela a Kaina, alebo Abraháma. Medzi obrazy epického cyklu boli vložené polopostavy svätcov. Sled obrazov pokračoval v druhom páse na južnej stene,

²⁰ Šášky, L. Umenie Slovenska. 1998. s. 155

druhým a štvrtým obrazom, scénami Zvestovania Panny Márie, Navštívenie a Narodenie Krista. Pred nimi vo štvorcovom poli pri triumfálnom oblúku je ešte jedna scéna, ktorá súvisí s týmito výjavmi. Nachádza sa tu motív zakladateľa kostola; donátor nesie na rukách symbolické znázornenie kostola a spolu s dvoma členmi svojej rodiny, pod ochranou svojho patróna sa obracia k postave neznámeho svätca. Jeho ochrane zveruje svoj rod i nový kostol. Táto scéna je orientovaná smerom k oltáru kostola. Jej pozadie je rozdelené na tretiny do horizontálnych pásov. Najvyšší je slabo šedomodrý, stredný vo farbe červenej hlíny, spodný okrový. Ľavú časť obrazu vyplňuje postava v dlhých bielych šatách. Proti tejto postave, znázornenej pôvodne zrejme z bočného pohľadu stojí štvorica. Najskôr dve malé postavy asi polovičnej veľkosti ako ostatné postavy. Prvá sa obracia, obe ruky má prosebne natiahnuté k ľavej postave. Nohy a ruky sú znázornené z bočného pohľadu, trup a hlava smerujú dopredu. Rovnako veľká je mužská postava stojaca vedľa. Podobným pohybom sa obracia k ľavej postave. Ďalšie dve postavy skoro dvojnásobne prevyšujú tento pár. Štíhla vysoká postava je stiesnená pri pravom ráme obrazu. Ľavú ruku kladie na bok postavy pred sebou, gestom naznačujúcim ochranu. Má dlhé biele šaty a svätožiaru okolo hlavy. Ide zrejme o patróna, svätca, ktorý chráni postavu pred ním. Na rukách mužskej postavy spočíva pravouhlý predmet, zrejme znázornenie kostola. V susedstve tohto výjavu začína cyklus so scénou Zvestovanie Panny Márie. Mária je oblečená v červených šatách a plášti, ktorý je dnes v tónoch omietky. Anjel prichádza k Márii sprava. Zachovala sa len jeho spodná časť. Pri ľavom okraji scény stojí asistujúca postava slúžky, ktorá sa bežne vyskytuje v ranostredovej ikonografii. Slúžka je oblečená v bielych šatách, okolo krku má perlový náhrdelník. Gestom pravej ruky ukazuje k Márii. Približne rovnaký tvar má Navštívenie Panny Márie. Mária a Alžbeta stoja uprostred scény v objatí. Panna Mária objíma Alžbetu ľavicou okolo krku, pravú ruku jej kladie na prsia. Alžbeta v plášti okrovej farby a v červených šatách má okolo hlavy veľký okrový „nynbus“. Pravou rukou sa dotýka Máriinho života. Výjav odprevádzajú po oboch stranách postavy dvoch slúžok. Scéna

narodenia Krista je dvakrát rámovaná. Na pozadí sú viditeľné tri horizontálne pásy: šedomodrý, červený a okrový. V hornej polovici obrazu leží na vyvýšenom lôžku Panna Mária, čelom obrátená k pozorovateľovi obrazu. Po jej pravom boku leží v jasliach novorodenec, cez okraj jaslí naťahujú hlavy vôle a osol. Drobná postava pri jasliach s prorocky zdvihnutou rukou znázorňuje proroka Izaiáša. Obraz má dve dejové pásma, v druhom je znázornená obľúbená apokryfná epizóda, dve slúžky kúpu novorodeného Krista. Pri pravom okraji obrazu je postava sv. Jozefa. Na severnej strane cyklus pokračuje. Sú tu scény Zvestovania pastierom a Klaňanie pastierov. Druhá rada obrazu na severnej stene začína Príchodom troch kráľov. Obraz je rozdelený na tri rovnako široké diely, v ktorých stoja králi. Prví dvaja sú otočení doľava a pravicou ukazujú k hviezde, tretí sa otáča oproti nim a ukazuje na hviezdu. Medzi rozkročenými nohami majú figúrky koní. Scéna vlastne nenapodobňuje kráľov, ale storočia sa už s nimi nestretávame, pretože odev východných mágov v Klaňaní troch kráľov oslavuje aj deň objavenia hviezdy. V Klaňaní troch kráľov prvý z trojice je charakterizovaný ako fúzatý starec. Oboma rukami podáva svoj dar. Druhí dvaja stoja za ním a v rukách majú dary. Dary prijíma madona sediaca s dieťaťom na masívnom tróne. Ježiš žehná kráľom. Scéna úteku do Egypta ma voľnejšiu kompozíciu, ale z väčšej časti je zničená. Posledná scéna je tiež z väčšej časti tiež, ale v ľavej časti sa zachovali fragmenty dvoch stojacich postáv. Predpokladá sa, že tento obraz znázorňuje Vraždenie novorodencov. V presbytériu nie je výzdoba ani zďaleka tak dobre zachovaná ako v lodi. Z veľkého obrazu zostal len spodný okraj. Tieto zlomky patrili asi ústrednému obrazu, často znázorňovanému v románskych kostoloch „*Maiestas Domini*“ tróniaci Kristus s evanjelistami alebo anjelmi.²¹

Veľmi archaicky pôsobí typika a kinetika kostolanských scén, ich prísne obmedzená farebná škála. Tváre majú uniformný tvar silne pretiahnutej elipsy. Širokými veľkými očami zazerajú. Je to pohľad, ktorý poznáme z románskej a ranorománskej plastiky a maľby. Pohyby

²¹ Farský úrad v Ladiciach

týchto postáv sú trhavé a náhle. Ich údy sú pritiahnuté k telu. Alebo trčia do strán. Chýba tu skúsenosť z antických pohybových schém, ktorými románska maľba, viac orientovaná k Byzancii získavala reálnejší obraz. V porovnaní s pestrými a sýtymi farbami z malieb z 12. storočia je farebná škála kostolianskych obrazov veľmi úsporná. Pracuje len s piatimi tónmi: oker, červená hlina, vápencová beloba, čierna a modrá. Bližšie časové a slohové zaradenie kostolianskych malieb je veľmi zložitú. V posledných rokoch vzrástol počet objektov s maľbami staršími než gotickými. K doposiaľ známym nástenným maľbám v Dechticiach, Veľkej Toroni pribudli maľby v Jakubovanoch pri Sabinove, v Nitre – Párovciach a Veľkej Lomnici.²² Táto dnes dosť početná skupina je však veľmi nesúrodná a takmer každý objekt poukazuje na iné súvislosti. Kostolianske maľby sú nepochybne najstaršie. Odkrytá nástenná výzdoba a s ňou spojená analýza architektúry kostola sv. Juraja v Kostolčanoch pod Trábečom má pre štúdium počiatkov stredovekej architektúry na Slovensku eminentný význam. Je to prvý objekt, ktorý môžeme spojiť s kultúrnou aktivitou benediktínskych kláštorov na južnom Slovensku, s najstarším kláštorom sv. Hipolyta na Zobore v Nitre. Kostol sv. Juraja napovedá, že benediktínske kláštory zohrali dôležitú vývojovú rolu pri uchovávaní tradície 9. a 10. storočia. Kostol pravdepodobne vznikol už v 11. storočí a možno i skôr. Bezpečnou hornou hranicou je druhá štvrtina 13. storočia, kedy súčasne so stavbou hradu, Forgáčovci rozšírili kostol emporovou prístavbou.²³ Veľmi významné informácie poskytuje v tejto súvislosti scéna na južnej stene lodi, na ktorej je spodobnený stavebník s modelom kostola a členmi svojej rodiny. Je tu charakterizovaný ako laik, ako príslušník šľachtického stavu. Obraz je tak dôkazom, že kostol bol od počiatku panský, že zoborskí benediktíni, ktorým patrila časť Kostolian neboli jeho priamymi stavebníkmi. Posledným argumentom je slohový charakter malieb, množstvo ikonografických a slohových archaizmov. Zdá sa, že kostolianske maľby sú článkom prúdu, ktorý vychádza z tradície

²² Šášky, L. Umenie Slovenska. 1998. s. 141

²³ Obecný úrad Kostolčany pod Trábečom

predrománskeho slohu, ktorý sa vyvinul nezávisle mimo hlavnej dvornej školy karolínskeho maliarstva a ktorý najmä v okrajových oblastiach prežíval v knižnej i nástennej maľbe v 10. a 11. storočí a na začiatku 12. storočia. V zhode s datovaním architektúry môžeme preto nástenné maľby v Kostolnoch zaradiť do 11. storočia najneskôr do začiatku 12. storočia. Záverom možno konštatovať, že podrobný archeologický, umeleckohistorický a reštaurátorský prieskum kostola pri jeho generálnej oprave ukázal, že kostol v Kostolnoch pod Tríbečom patrí do skupiny predrománskych architektúr a že jeho vznik možno datovať do 11. storočia, pričom však vzhľadom na archaický typ architektúry nemožno vylúčiť jeho starší pôvod. Tieto uzávery úplne popierajú Menelovú vežu, že na Slovensku pred 12. storočím nejestvovala murovaná architektúra. V každom prípade však ide o jednu z najstarších sakrálnych pamiatok na Slovensku. Hodnota tohto objektu je o to väčšia, že sa v ňom zachovali nástenné maľby, ktoré sú pravdepodobne súčasné so stavbou kostola. Kostol sv. Juraja je predrománsky. Je najstarší stojací zachovalý a ucelený kostol z 12. – 13. storočia.

Stavebné prvky tejto románskej architektúry sú dvojpriestorový pôdorysný typ s pretiahnutým pravouhlým presbytóriom a krátkou loďou, a vysoko umiestnenými okienkami, veža je ihlanovitá, v interiéri kostolíka dominujú nástenné maľby.

V masmédiách je venovaná veľká pozornosť tejto národnej kultúrnej pamiatke v Kostolnoch pod Tríbečom. Získali sa finančné prostriedky a v súčasnosti prebieha výskum a reštaurátorská činnosť.

ZÁVER

Cieľom diplomovej práce bolo zmapovať architektonické pamiatky v Nitre. V akom slohu sú postavené, charakterizovať tvaroslovie týchto slohov, vybrať najzaujímavejšie chrámy v Okrese Nitra a Zlaté Moravce. Interpretovať exteriér a interiér. Zamerali sme sa na stavby a sakrálne stavby v Nitre.

Charakterizovali sme univerzálne slohy a tvaroslovie románskeho, gotického, barokového slohu. Na formovaní slohov mala vplyv ideológia, hospodárstvo, politika. Románsky sloh sa na Slovensku prejavil v 11. a 12. storočí zakladaním kostolov, kláštorov. Stavali sa jednodňové stavby s vežou a rotundy, mali kruhový pôdorys, malé okná, portál. Patria sem tiež baziliky, ktoré majú pri vchode veže, hlavnú loď, ktorá je obklopená bočnými loďami s oltármi. Charakteristická pre tento sloh je klenba – polkruhová, krížová. Stavby sa vyznačujú jednoduchosťou. Gotický sloh preniká na Slovensko 13. storočí. V tomto období sa stavali katedrály s lomeným oblúkom, s vonkajším oporným systémom, rozetami, okná sú štíhle a vysoké interiér je presvetlený. Používajú sa ornamenty. Ďalší sloh je barok charakterizuje ho nepokoj, premena foriem, napätie, prelínajú sa jednotlivé stavebné zložky, tvary, farby, línie, honosnosť. Architektúra sa prejavuje stavbou pompéznych stavieb so zložitými pôdorysmi s mnohotvárne členenými celkami. Stavali sa kostoly ale aj divadlá, zámky, pevnosti. Pri stavbách je ťažiskom stred a kupola, priestor sa rozvíja do hĺbky. V interiéri je veľa výklenkov, nik, stĺpov, plastických figúr, zlatých ozdôb, dekoratívnych malieb, rovnaký vzhľad je aj na protiľahlých stenách a dôležitú úlohu zohráva svetlo a tieň.

V ďalšej kapitole sa venujeme Katedrále sv. Emeráma, ktorá bola pôvodne postavaná v románskom slohu. V 18. storočí bol Horný aj Dolný kostol zbarokizovaný. Sakrálna stavba je špecifickou dominantou hradného areálu a dotvárajúca neopakovateľnú siluetu

panorámy mesta Nitry a patrí k najhodnotnejším pamiatkam svojho druhu na našom území.

V strede mesta sa vypína výrazná dominanta Nitry Bazilika sv. Ladislava a kláštorový komplex. Stavba kostola začala v roku 1742, ktorá je situovaná do štvorcového dvora. Zvýšená bola budova kláštora. Barokové veže boli dostavané okolo roku 1815. V tomto období sa pracovalo aj na interiéri kostola. Interiér kostola má po oboch stranách tri kaplnky, ktoré sú otvorené do priestoru lode. K predĺženému presbytériu prilieha sakristia s valenou klenbou a lunetami. V kostole môžeme vidieť pruské klenby. Po roku 1945 boli rekonštruované maľby piaristických umelcov nitrianskym výtvarníkom E. Massányim. Táto stavba má množstvo stavebných prvkov barokovej architektúry napríklad: jednoloďový pôdorys, barokový portál, valené a pruské klenby, fasády kláštora sú členené lizénami, dokonalé prepojenie architektúry s plastikou, interiér zdobený nástennými maľbami, barokové veže.

V ďalšej kapitole sme sa zamerali na Kostol sv. Michala Archanjela v Drážovciach, ktorý je národnou kultúrnou pamiatkou a zaraďuje sa medzi najvýznamnejšie architektonické pamiatky na Slovensku. Pochádza z 11. storočia, je postavený na starších základoch a do polovice 13. storočia prešiel zložitým stavebným vývojom. Ďalšie úpravy dali kostolu charakteristický románsky ráz. Stavba je jednoduchá, má mocné kompaktné múry a rovný strop. Zdobená je typickým románskym dekoratívnym prvkom – oblúkovým vlysom. Jednoloďový emporový kotel sv. Michala Archanjela, je zachovaná ukážka ranorománskej sakrálnej architektúry na Slovensku, je typickým kostolíkom z 11. a 12. storočia.

Kostol sv. Juraja v Kostol'anoch pod Tribečom bol pokladaný za románsky, avšak sa zistilo, že pochádza ešte z obdobia predrománskeho a v jeho interiéri sa zachovali vzácne nástenné maľby. Neobyčajne malý kostolík získal poslednú podobu v rokoch 1720 – 1721. Kostolu sa nevenovala pozornosť jeho stav sa neustále zhoršoval. V roku 1957 bol z bezpečnostných dôvodov uzatvorený.

V 60 tých rokoch začali kostol rekonštruovať občania, ale ich oprava nebola uspokojivá. Postupne sa vykonali mnohé výskumy, ktoré potvrdili pôvod z 12. – 13. storočia. Postupne bola vykonávaná rekonštrukcia kostola, ktorá prebieha dodnes.

Pri spracúvaní diplomovej práce sme sa opierali o dostupnú literatúru a informácie, ktoré nám boli poskytnuté z Krajského pamiatkového úradu v Nitre, Farského úradu v Ladiciach a Obecného úradu v Kostolčanoch pod Tribečom. Textovú časť dopĺňa obrazová príloha. Záverom dúfame, že sa nám našou diplomovou prácou podarilo zaujať a doplniť informácie o stavbách, sakrálnych stavbách architektonických pamiatkach v Nitre, Drážovciach a Kostolčanoch pod Tribečom, ktoré sú významným architektonickými pamiatkami na Slovensku. V súčasnosti by sa mala väčšia pozornosť venovať sakrálnym pamiatkam, chrániť ich a zachovávať pre ďalšie generácie a prostredníctvom nich rozvíjať cestovný ruch na Slovensku.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

BISKUPSKÝ ÚRAD V NITRE a kol., 2006. Katedrála sv. Emeráma v Nitre – Svedok živej viery. Nitra: Michalengelo, 2006. 95 s. ISBN 80-88741-65-3

HOLKA, J., 1994. Matka diecéznych chrámov. Sprievodca katedrálou sv. Emeráma v Nitre. Nitra: Sereď: M. Sukenník, 1994, 59 s. ISBN 80-88741-03-3

JANKOVIČ, V. a kol., 1980. Národné kultúrne pamiatky na Slovensku. Bratislava: Osveta, 1980. 338 s.

KARVAŠ, J., MIŠKÓCI. M.,1938. Nitra kolíska kresťanskej kultúry a dávnej slávy Slovenska. Bratislava: Štátne nakladateľstvo v Bratislave, 1938. 45 s.

RUTTKAY T. A., VELIKÁ, D., 1994. Nitra. 35 s. ISBN 80-900931-6-7

LACIKA, J., 2003. Nitra a okolie. Bratislava: Vydavateľstvo Dajama, 2003. 143 s. ISBN 80-88975-53-0

ŠÁŠKY, L., 1988. Umenie Slovenka. Bratislava: Tatran, 1988. 632 s.

TROJAN, R., MRÁZ. B., 1990. Malý slovní výtvarného umění. Praha: Polygrafický průmysl, státní podnik. 1990. 240s. ISBN-80-04-22338-9

Interné materiály Obecného úradu v Kostoľanoch pod Tribečom - Kronika.

Interné materiály Krajského pamiatkového úradu v Nitre. Rozhovor s p. riaditeľkou Ing. Annou Valekovou

Interné materiály Farského úradu v Ladiciach

Internetová literatúra:

<http://www.nitra.estranky.cz>